

Masterproef

Politieke Communicatie

**Deliberatie als remedie tegen polarisatie? Een studie naar
de attitudes van scholieren ten opzichte van migranten**

Naam student: Moussa Radi

Promotor: Prof. Dr. Peter Thijssen

Verslaggever: Prof. Dr. Christ'l De Landtsheer

Master Politieke Communicatie (www.politiekecommunicatie.be)

Rolnummer student 2010096

Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen

Academiejaar

2016-2017

Abstract

Deze masterproef test het concept van deliberatieve democratie in de praktijk. De vraag die we daarbij stellen is: *hoe evolueren de attitudes van individuen wanneer ze de discussie aangaan over onderwerpen zoals migratie, terreur en radicalisering en hoe verhoudt zich dit tot de theorie van de deliberatieve democratie?*

De vooringenomenheid van de deelnemers ten aanzien van migranten en de mate waarin ze de kwaliteit van de deliberatie evalueren, veroorzaakt een daling in de attitudes van de deelnemers ten opzichte van migranten. De groepssamenstelling, bestaande uit allochtone en autochtone jongeren had geen invloed op de attitudes van jongeren. Daarnaast blijkt uit de kwalitatieve analyse van deze masterproef dat jongeren, discriminatie als belangrijkste oorzaak beschouwen in de radicalisering van moslimjongeren.

De resultaten van deze studie dienen echter genuanceerd te worden, aangezien de deliberatieve setting tijdens de deliberaties niet altijd kon worden gerespecteerd.

Sleutelwoorden:

Deliberatieve democratie – Polarisatie – Migratie – Radicalisering – Islam – Attituden

Voorwoord

Na jaren hard werken, maar vooral na jaren genieten van het eindeloze bijleren en het studentenleven is het dan zover. Tijd om af te studeren.

Mijn masterproef kon uiteraard niet tot stand kunnen komen zonder de hulp van enkele anderen. Ik wil daarom graag van de gelegenheid gebruik maken om mijn promotor, professor Peter Thijssen te bedanken voor zijn begeleiding. De nuttige tips en instructies hebben mij goed op weg geholpen om deze masterproef tot een goed einde te brengen. Verder wil ik ook alle docenten van de richting politieke communicatie bedanken. Zij wisten altijd de lessen zeer boeiend te maken door de theorie met de praktijk te combineren. De actualiteit stond dan ook nooit echt ver weg van de lessen.

Een grote dank gaat ook uit naar de scholen die mee hebben deelgenomen aan deze masterproef. Zowel de leerkrachten voor hun hulp bij het opzetten van de debatten, alsook de leerlingen die enthousiast en bij momenten hevig konden debatteren.

Tot slot zou ik ook graag mijn vrienden willen bedanken voor hun steun, in het bijzonder Hanan en Brahim voor het nalezen van mijn masterproef. Daarnaast ook nog bedankt aan mijn familie voor de onvoorwaardelijke steun, gedurende mijn hele carrière aan de UAntwerpen.

Bedankt allemaal!

Inhoud

1.	Inleiding.....	1
2.	Wat is deliberatieve democratie?.....	2
2.1	Voorwaarden voor een geslaagde deliberatie.....	3
2.2	Nadelen van deliberatieve democratie.....	4
3.	Groespolarisatie.....	5
4.	Kwaliteit van de deliberatie.....	6
4.1	Persuasieve argumentatie.....	7
4.2	Sociale vergelijking.....	8
4.3	De zwijgspiraal: wanneer de gematigden zwijgen.....	9
5.	Samenstelling van groepen.....	11
5.1	Heterogeniteit werkt polariserend.....	11
5.1.1	Sociale Identificatie.....	12
5.2	Heterogene groepen werken depolariserend.....	13
6.	Hypothesen: Deliberatie, migratie en radicalisering.....	15
6.1	Dreiging en attitudes t.a.v. migratie.....	15
6.2	Groepsamenstelling en attitudes t.a.v. migratie.....	17
6.3	Kwaliteit van de deliberatie en attitudes t.a.v. migratie.....	18
6.4	Polarisering over religie.....	19
7.	Besluit.....	20
8.	Methode.....	21
8.1	Onderzoeksopzet.....	21
9.	Resultaten.....	23
9.1	Dreiging migranten.....	24
9.2	Cultuur: integratie en discriminatie.....	27
9.3	Kwaliteit van de deliberatie.....	29
9.4	samenstelling van de groepen.....	32
9.5	Sociale vervreemding als verklaring voor radicalisering.....	33

9.5.1	Discriminatie.....	33
9.5.2	Identiteitscrisis.....	35
9.5.3	Verkeerde interpretatie van de islam	36
10.	Discussie	38
10.1	Beperkingen.....	41
11.	Conclusie.....	41
12.	Bibliografie.....	42
13.	Bijlagen	44

1. Inleiding

De afgelopen jaren is Europa in een woelig vaarwater terechtgekomen. Terroristische aanslagen teisteren het continent, waarbij Frankrijk het mikpunt bij uitstek lijkt. De terroristische aanslagen in Parijs op 13 november 2015 en in Nice op 14 juli 2016 zijn enkele voorbeelden in de vele reeks aanslagen die het land te verduren kreeg. Ook ons land bleef niet van de terreur gespaard, wat de aanslagen op de luchthaven van Zaventem en in het metrostation Maalbeek op 22 maart 2016 hebben aangetoond. Op 17 augustus 2017 vond ook een aanslag plaats in Barcelona, Spanje, wat erop duidt dat er voorlopig geen einde lijkt te komen aan deze spiraal van geweld in Europa. Bovendien maakt de vluchtelingenstroom die sinds 2013 op gang is gekomen door de burgeroorlog in Syrië het moeilijker voor mensen om niet te vervallen in polarisatie. Als gevolg hiervan zijn overal in Europa extreemrechtse partijen aan een opmars bezig. Van de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) in Oostenrijk die de presidentsverkiezingen met een verschil van 31 000 stemmen¹ nipt heeft verloren tot de AFD (Alternative für Deutschland) die bij de laatste verkiezingen voor het eerst is doorgebroken in drie deelstaten in Duitsland.

Ook binnen de moslimgemeenschap doet er zich polarisatie en radicalisering voor, met name bij jongeren. In de media duiken verhalen op van jongeren die op enkele weken tijd radicaliseren en naar Syrië vertrekken om zich aan te sluiten bij terreurbeweging Islamitische Staat. Er is heel wat inkt gevloeid in opiniestukken en boeken over waarom deze jongeren de polarisatie opzoeken en radicaliseren. Daarnaast worden er in deze samenleving hevige discussies gevoerd over deze thematiek. Deze masterproef zal daarom een antwoord trachten te zoeken op de vraag: *hoe evolueren de attitudes van individuen wanneer ze de discussie aangaan over onderwerpen zoals migratie, terreur en radicalisering en hoe verhoudt zich dit tot de theorie van de deliberatieve democratie?*

Deze masterproef zal daarom het concept van de deliberatieve democratie in de praktijk testen. Dit onderzoek zal uit een kwantitatief en een kwalitatief luik bestaan. Scholieren uit de derde graad zullen als testcase dienen om dit concept te testen. Meer bepaald meten we de attitudes van allochtonen en autochtone jongeren voor en na een discussie over migratie, terreur en radicalisering en gaan we na hoe hun retoriek evolueert tijdens de discussie. Het doel is te onderzoeken of de jongeren polariseren wanneer ze deze thema's met elkaar bediscussiëren.

---

¹ <https://joop.vara.nl/nieuws/rechts-populisten-dwingen-nieuwe-verkiezingen-oostenrijk-af>

2. Wat is deliberatieve democratie?

Het concept van deliberatieve democratie staat centraal in deze masterproef. Wat gebeurt er als groepen van mensen met elkaar in gesprek gaan? Groeien de standpunten van de groepsleden naar elkaar toe na deliberatie of juist niet?

Onze samenleving bestaat uit verschillende delibererende groepen, gaande van politieke partijen, middenveldorganisaties tot internetfora waar men met elkaar kan discussiëren. Mensen kunnen soms met een bepaalde overtuiging beginnen aan een discussie en later met een andere overtuiging naar buiten komen of naar elkaar toegroeien (Chambers, 2003). Deze vaststelling vindt zijn oorsprong in het concept van de deliberatieve democratie. De Duitse socioloog Habermas (1989) ligt aan de grondslag van dit concept.

Habermas (1989) beschouwt de samenleving in zijn ideaaltypische vorm als een publiek domein waar private personen samenkomen om te debatteren en waar ze een mening kunnen vormen. In zijn werk *'De structurele verandering van de publieke sfeer'* voldeden de Europese koffiehuisen en salons uit de achttiende eeuw aan dit ideaaltype. De debatten die op deze locaties plaatsvonden voldeden aan enkele kenmerken. Zo hield men tijdens de discussies geen rekening met de sociale of economische status van een persoon. Alleen de overtuigingskracht van een bepaald argument kon de andere deelnemer in het debat beïnvloeden of eventueel van standpunt doen veranderen. De discussies die op deze locaties plaatsvinden zijn rationeel van aard, waarbij men discussieert over zaken die van algemeen belang zijn. De optimale publieke sfeer in deze koffiehuisen die vrij waren van alle dwingende krachten in de samenleving, zoals status en het streven naar eigen belang, zorgde ervoor dat deze ruimtes inclusief waren. Iedereen die dat wenste, moest kunnen participeren aan deze discussies.

Deliberatie zoals Habermas het beschouwt, kent verschillende voordelen. Zo zijn de debatten en discussies in een deliberatieve democratie erop gericht om weloverwogen en goed geïnformeerde opinies voort te brengen. Deelnemers aan dergelijke activiteiten zullen daardoor hun initiële overtuigingen willen herzien op basis van de nieuwe informatie en argumenten die ze hebben mogen ontvangen van de andere deelnemers in de groep. Na een debat zullen de deelnemers tot een consensus komen, die het algemeen belang van eenieder voorop zal stellen (Chambers, 2003).

Dit zou moeten leiden tot meer gevoelens van empathie tegenover de ander. Het initiële eigenbelang van het individu maakt dan plaats voor een ruimdenkend en wederkerig proces van gemotiveerde argumentatie. Burgers zouden hierdoor beter in staat zijn om conflicten op te lossen en zich meer betrokken voelen tot de politiek (Mendelberg, 2002).

Mendelberg (2002) zet enkele positieve resultaten uiteen die gelieerd zijn aan deliberatie. Ze bespreekt op basis van een literatuurstudie de voordelen die deliberatie met zich meebrengt. Zo zou dit leiden tot verhoogde burgerparticipatie en meer begrip voor tegengestelde meningen. Door interactie met anderen zullen mensen over hun eigen standpunten reflecteren en zo meer in staat zijn om hun meningen met betere argumenten te staven. Tijdens een deliberatie zouden mensen hun conflicten opzij zetten en begrijpen dat hun eigen belang ook verband houdt met het belang van andere individuen. Zelfs wanneer delibererende groepen uit tegengestelde sociale identiteiten bestaan, zullen ze erkennen dat ze afhankelijk zijn van elkaar.

2.1 Voorwaarden voor een geslaagde deliberatie

Om de bovengenoemde gunstige effecten van deliberatieve democratie te bekomen, dienen de deelnemers zich aan de voorwaarden van het deliberatief proces te houden. Benhabib, geciteerd in Mouffe (1999), definieert een geldig deliberatief proces aan de hand van een aantal kenmerken.

Participatie tijdens een deliberatie is onderhevig aan de normen van gelijkheid en symmetrie. Iedereen moet de kans krijgen om te spreken, vragen te stellen of een debat te openen. Volgens Fishkin (2009) zijn deze regels nodig, omdat er rekening moet worden gehouden met de nood aan informatie. Wanneer de deelnemers de voor- en tegenargumenten tegenover elkaar afwegen, zullen ze merken dat de informatie die ze hebben gekregen relevant is in de beoordeling van hun voor- en tegenargumenten. Daarbij is het belangrijk alle argumenten die tijdens een debat worden geuit als gelijkwaardig te beschouwen. De argumenten die door alle deelnemers worden voorgelegd moeten geëvalueerd worden op basis van hun overtuigingskracht, ongeacht van welke deelnemer ze ook mogen komen (Fishkin, 2009). Tijdens een deliberatief proces wordt er van de deelnemers gevraagd om plichtsbewust te handelen. Zij moeten oprecht over de gegrondheid van de argumenten reflecteren op basis van hun verdiensten, want uiteindelijk moeten zij beslissen op basis van de kracht van het betere argument. Men mag bijvoorbeeld geen prikkels (een monetaire of andere beloning) aanbieden aan de deelnemers om ze van standpunt te laten veranderen.

Daarnaast heeft iedereen ook het recht om de onderwerpen van het debat in vraag te stellen, aldus Benhabib in Mouffe (1999). Volgens Fishkin (2009) ontstaat er zo een inhoudelijk evenwicht, waardoor de argumenten die door de ene kant geuit worden, beantwoord worden door degenen die er een andere mening op nahouden. Het inhoudelijk evenwicht geeft ons de zekerheid dat de argumenten ook effectief naar voren zijn gebracht door alle concurrerende partijen.

Ten derde, hebben de deelnemers volgens Benhabib ook het recht om opmerkingen te maken over de procedure van het debat. Concreet betekent dit dat men zijn bedenkingen kan uiten over hoe deze procedures worden toegepast in de praktijk. Zo mogen er tijdens het debat geen regels zijn die

het verloop, gesprek en de identiteit van de deelnemers beperken. Het feit dat tijdens een deliberatie niemand uitgesloten mag worden is van primordiaal belang. De mate van toegankelijkheid van een deliberatie weerspiegelt al dan niet de diversiteit aan opinies in de publieke ruimte. **Fiskhin** noemt dit het diversiteitscriterium. De verschillende opvattingen die in de samenleving bestaan, moeten namelijk ook terug te vinden zijn in discussies met een beperkt aantal deelnemers. Het diversiteitscriterium van de deelnemers garandeert ons dat de verscheidenheid aan opinies vertegenwoordigd is in de deliberatie.

2.2 Nadelen van deliberatieve democratie

We kunnen ons echter afvragen of deliberatie niet meer is dan een ideaal middel, om een hoge mate van reflectie en interactie te creëren bij mensen met tegengestelde overtuigingen. De effecten van deliberatieve democratie zouden zich daardoor beperken tot kunstmatige omgevingen waar alle variabelen onder controle worden gehouden. De kritiek luidt dan ook dat deze effecten niet opgaan in de reële wereld.

Mouffe (1999) merkt op dat de gunstige effecten van deliberatie enkel gegarandeerd kunnen worden als de voorwaarden van het deliberatief proces worden gerespecteerd. Het maatschappelijk leven heeft echter beperkingen. We kunnen nooit helemaal onze eigen belangen opzij zetten, om zo tot ons rationele zelf te komen. Volgens haar is het deliberatief model ongeschikt om de diepe geschillen in de samenleving te beslechten. Deze geschillen gaan gepaard met passies, terwijl deliberatieve democratie net deze emoties tracht te onderdrukken, om zo tot rationele resultaten te komen. De primaire opdracht van een democratie is niet om deze passies in de kiem te smoren, maar ze juist gebruiken om de democratie te bevorderen, aldus Mouffe (1999). Acceptatie van andermans standpunten moet dan ook niet gebeuren op basis van het betere argument, zoals Habermas beoogt, maar eerder door openheid aan de dag te leggen en door een democratische houding aan te nemen. Het bereiken van een consensus, zoals in het Habermasiaans model wordt vooropgesteld, is niet gewenst. Het is eerder de bedoeling om de onderlinge relaties van de discussianten zodanig te combineren, zodat de bestaande meningsverschillen gepaard gaan met een diep respect voor de andere gesprekspartner aan tafel (Mouffe, 1999).

Er bestaan ook twijfels bij de representativiteit van delibererende groepen. Hoewel elke persoon die betrokken is in een deliberatie evenveel kansen heeft als een ander om te spreken, is niet iedereen zo geëngageerd om deel te nemen wanneer groepen zelfgekozen zijn. Personen die zelf ervoor kiezen zijn om deel te nemen aan een deliberatie zijn reeds maatschappelijk betrokken en vertrouwen de anderen meer. Dus dan is deliberatie meer een gevolg dan een katalysator van democratische socialisatie. Dit brengt de legitimiteit van het effect van het deliberatief proces in

gevaar door de tendens naar homogeniteit. Legitimiteit van het effect wordt hier beschouwd als de overtuiging dat alle opinies aan bod zijn gekomen, wat in de realiteit een onwaarschijnlijke situatie is, gezien de samenstelling van een groep waarbij de deelnemers zichzelf selecteren (Ryfe, 2005).

Een andere vaak gehoorde kritiek op de deliberatieve democratie onderhevig is aan manipulatie en onbewuste vooroordelen. Het staat losgekoppeld van de werkelijke besluitvorming, waardoor het een onpraktisch mechanisme is om te bepalen wat de publieke opinie wil (Carpini, Cook, & Jacobs, 2004).

Tot slot wordt er ook verondersteld dat deliberatieve democratie de ongelijkheid in de samenleving in de hand werkt. Zij die baat hebben bij sociale ongelijkheid in de wereld buiten de deliberatie, zouden waarschijnlijk ook profiteren van de sociale ongelijkheid tijdens het deliberatieproces zelf. Deliberatieve democratie zou dus met andere woorden de hoogopgeleiden en de machtigste individuen voordeel opleveren (Fishkin, 2009).

Kortom kunnen de voordelen en nadelen van deliberatieve democratie in de onderstaande tabel worden weergegeven:

Voordelen	Nadelen
Inclusief: iedereen is betrokken en gelijkwaardig	Deliberatief proces onrealistisch in de praktijk
Rationeel: beoordeling op basis van argumenten	Niet representatief door zelfselectiebias
Algemeen belang wordt vooropgesteld	Werkt ongelijkheid in de samenleving in de hand

3. Groespolarisatie

Omwille van de bovenstaande kritiek, kaart Sunstein (2009) het gebrek aan werelds realisme aan van de deliberatieve democratie. In de realiteit belanden de leden van een delibererende groep bijna altijd in een extremere positie dan voor de deliberatie. Hun standpunten zullen steeds in dezelfde richting bewegen als hun oorspronkelijk overtuiging. Dit fenomeen noemt men groespolarisatie en is typerend voor delibererende groepen, aldus Sunstein (2009). Dit is het omgekeerde effect dan wat de deliberatieve democratie teweeg zou brengen. Het effect van deliberatie verlaagt namelijk de verschillen in attitudes tussen mensen, terwijl groespolarisatie een voorspelbare attitudeverandering binnen groepen voorspelt. Deze attitudeveranderingen vloeien niet samen naar het midden van de pre-deliberatieve standpunten, maar ze bewegen zich meer in de richting van extremere posities die werden aangereikt door die pre-deliberatieve standpunten. Wanneer

bijvoorbeeld binnen een discussie een bepaalde groep een hevige voorstander is van abortus, terwijl de andere groep vindt dat dit niet kan, zullen de voorstanders van abortus na de discussie overtuigd zijn dat vrouwen zelf mogen bepalen of ze al dan niet abortus plegen. De tegenstanders zullen blijven vasthouden aan hun standpunt dat abortus gelijk staat aan moord.

Volgens Thompson (2008) schuilen er enkele valkuilen in deliberatieve processen die niet tot de gewenste resultaten kunnen leiden. Als de deelnemers er dezelfde opvattingen op nahouden voorafgaand aan de discussie, dan bevinden ze zich niet in de context van deliberatie. Ze zijn met andere woorden niet blootgesteld aan het probleem dat deliberatie wil verhelpen, namelijk een positieve attitudewijziging teweegbrengen bij mensen met verschillende opvattingen. Dit wil zeggen dat mensen naar midden moeten convergeren in hun opinies in plaats van in het extreme te vervallen. Deliberatie steunt namelijk op de diversiteit aan opinies. Dit betekent niet dat een discussie onder gelijkgestemden geen bijdrage kan leveren aan de deliberatieve democratie. Individuen kunnen ondervinden waarom ze bepaalde opvattingen hebben of zelfs leren dat ze toch niet overeenkomen zoals aanvankelijk gedacht werd. Sunstein (2009) daarentegen spreekt van een 'enclave deliberatie' waar gelijkgezinde mensen hun bestaande opvattingen versterken en daardoor extremer worden in hun standpunten. Zoals al eerder werd vermeld vormen mensen hun opinies op basis van de informatie ze verkrijgen, maar groepen met een predispositie in een bepaalde richting zullen onvermijdelijk naar de pre-deliberatieve opvattingen bewegen, aldus Sunstein (2009).

Samenvattend kunnen we stellen dat de deliberatieve democratie niet altijd haar doel bereikt wanneer ze in de reële wereld wordt toegepast. Groepen kunnen polariseren wanneer ze met elkaar in discussie treden. In het volgende deel van deze masterproef trachten we aan de hand van de academische literatuur verklaringen te zoeken over de onderliggende factoren die de attitudes kunnen vormen tijdens een discussie.

4. Kwaliteit van de deliberatie

De kwaliteit van een discussie en hoe de deelnemers deze percipiëren hebben mogelijk een invloed op de attitudes van de deelnemers. Volgens Moscovici et al. (1969) komen niet alle discussiërende groepen terecht in een polariserende situatie. Er dient een verschil te worden gemaakt tussen groepen die louter discussiëren en groepen die na deliberatie een objectief oordeel moeten vormen over een bepaalde kwestie. Groepen die zich in de eerste conditie bevinden hebben de neiging om minder te polariseren dan de tweede groep. Personen die zich in de eerste conditie bevinden vereenzelvigen zich met het onderwerp waarover ze discussiëren, terwijl er van de mensen in de tweede groep objectiviteit wordt gevraagd waardoor ze minder emotioneel betrokken zijn bij het onderwerp waarover spreken. Dit zien we onder meer terug in de rechtspraak waarbij juryleden een

oordeel moeten vellen over de strafmaat. Zo zullen individuele juryleden vaak strenger oordelen dan het gemiddelde jurylid voorafgaand aan het debat. Groespolarisatie treedt dus ook op bij uitspraken over schuld en veroordeling in strafzaken (Schkade, Sunstein, & Hastie, 2007).

Discussies die handelen over feiten en waarheid zijn minder geneigd om polarisatie te vertonen, dan discussies die waardegerelateerd zijn. Met waarden beladen discussies hebben de neiging om de effecten van een deliberatie te belemmeren, zoals een positieve attitudewijziging en begrip voor andermans argumenten. De mate waarin groespolarisatie ontstaat kan verklaard worden door twee verschillende factoren die enerzijds uit een informatieve, persuasieve component bestaan en anderzijds uit een sociale component (Mendelberg, 2002).

4.1 Persuasieve argumentatie

Het persuasief component vindt zijn oorsprong in de persuasieve argumentatie theorie. Dit verwijst naar hoe een persuasief argument wordt ontvangen. Deze mate waarbij men bereid is dergelijke argumenten te ontvangen, hangt af van enkele voorwaarden. De bron, de inhoud en het pubiek dat het argument ontvangt. Het persuasieve argumentatie model veronderstelt dat ontvangers rekening houden met de logische structuur van het argument. Daarbij beoordelen ze hun eigen status en de status van degene die het woord neemt, vooraleer ze een opinie vormen of deze veranderen. Wanneer mensen zich cognitief inspannen om argumenten te beoordelen en deze in overweging nemen, dan zouden persuasieve argumenten een attitudeverandering teweegbrengen, aldus (Westwood, 2015).

Volgens Fishkin (2009) kan men niet echt van deliberatie spreken wanneer argumenten die geuit worden door sommige individuen onbeantwoord blijven door anderen. Als er informatie ontbreekt die nodig is om de waarde van een argument te begrijpen of wanneer individuen niet bereid zijn om bepaalde argumenten in het debat tegen elkaar af te wegen, kan men eveneens minder spreken van deliberatie.

Sunstein (2002) stelt dat de overtuiging van een individu grotendeels afhankelijk is van de overtuigende argumenten die binnen de groep worden geuit. Indien een individu zijn/haar mening wil herzien dan zal zij haar oorspronkelijke overtuiging wijzigen in de richting van het meest overtuigende argument dat door de groep wordt verdedigd. Mensen hebben vaak niet alle argumenten overwogen die hun oorspronkelijke overtuiging moeten verantwoorden, daardoor zullen individuen zich conformeren naar de predisposities van de groep. Groepen wiens leden reeds een sterke overtuiging hebben voor de discussie, zullen namelijk disproportionele argumenten hebben waarmee ze andere individuen binnen de groep kunnen overtuigen naar de pre-deliberatieve opvattingen van de groep. Westwood (2015)

Mendelberg (2002) maakt daarbij een kanttekening en stelt dat groepen niet altijd polariseren in de richting van de oorspronkelijke meerderheid. De groep met het grootste aantal leden heeft meer kans om nieuwe argumenten ter sprake te brengen. Het kan evengoed zijn dat de minderheid binnen een groep heel overtuigende argumenten op tafel legt, waardoor de groep in de richting van de initiële overtuiging van de minderheid zal bewegen. De mate waarin bepaalde oorspronkelijke overtuigingen worden versterkt, verzwakt of onveranderd blijven hangt ook af van de argumenten waarop die overtuigingen gestoeld zijn en de argumenten die worden gegeneerd bij het herzien van bepaalde standpunten. Het zijn situationele factoren die een persoon steunen bij het genereren van argumenten. Een meningsverschil dat met de meerderheid binnen een bepaalde groep openbaar wordt gemaakt, kan het individu ertoe aanzetten om ideeën te overwegen die nooit in zijn gedachten zouden zijn gekomen, als de onenigheid in privésfeer was gebleven (Burnstein & Vinokur, 1977).

Echter dient men er rekening mee te houden dat het persuasief effect van een argument ook afhankelijk is van de retorische en intellectuele vaardigheden van degene die het argument uit. Men kan bijvoorbeeld een sterk argument ter sprake brengen tijdens de discussie, maar als de spreker dit slecht communiceert, zullen de andere groepsleden niet bereid zijn om het argument in overweging nemen. Sommige argumenten kunnen ook aantrekkelijk, belangrijk of opvallend zijn waardoor deelnemers in een discussie meer gewicht toekennen aan dat bepaald argument (Westwood, 2015).

Daarmee wordt het belang van rationele argumentatie als een belangrijke factor voor een attitudewijziging onderstreept, waarbij men de sociale voorkeuren uitsluit die mensen kunnen hebben bij het overwegen van bepaalde standpunten. Alleen op basis van het argument kunnen attitudes namelijk veranderen. Om die reden verwerpt de persuasieve argumenten theorie de psychologische verklaringen die attitudewijziging kunnen veroorzaken. Daardoor zouden de cognitieve drempels en vooroordelen die mensen ervaren tijdens een discussie geen effect hebben op de attitudeverandering. Deze theorie van overtuigende argumentatie sluit zich nauw aan bij de deliberatieve democratie. De argumenten die ter sprake worden gebracht tijdens een discussie zijn meer gemotiveerd en verfijnd dan in andere situaties, ook al zijn ze niet allemaal even veelzeggend (Mendelberg, 2002; Westwood, 2015).

4.2 Sociale vergelijking

Desalniettemin kunnen persuasieve argumenten niet in elke context een attitudeverandering teweegbrengen. Als een discussie bijvoorbeeld thema's behandelt die voor een lange tijd een diep conflict binnen de samenleving hebben veroorzaakt, dan zal men op zoek moeten gaan naar andere verklaringen voor de attitudewijziging van delibererende groepen. In deze omstandigheden hebben

valide argumenten geen impact meer op de attitudes van de deelnemers tijdens een discussie (Mendelberg, 2002).

Wanneer individuen in groep samenkomen om te discussiëren dan willen ze op een gunstige manier worden waargenomen door de andere groepsleden. Als ze te horen krijgen wat de standpunten van anderen zijn, dan passen zij hun mening aan de dominante overtuiging in de groep aan. Daardoor zullen de attitudes van de groepsleden naar het extremere bewegen en dus polarisatie teweegbrengen. Onze opvattingen hangen dus in meerdere of mindere af van onze reputatie. We confirmeren ons aan de dominante positie binnen de groep om onze reputatie geen schade toe te brengen (Sunstein, 2002, 2009).

De psychologie kan een mogelijke verklaring bieden voor dit fenomeen. Individuen zijn namelijk geneigd om in een debat vooringenomenheid te vertonen ten aanzien van hun oorspronkelijke mening, in plaats van de informatie waaraan ze worden blootgesteld tegen elkaar af te wegen. In de psychologie spreekt men van een confirmatievertekening, een concept dat duidt op de neiging van mensen om meer aandacht te besteden aan informatie die hun oorspronkelijke overtuiging bevestigt dan aandacht te vestigen op informatie waar ze het niet mee eens zijn (Moussaïd, Kämmer, Analytis, & Neth, 2013).

Mensen vinden het makkelijker om voorstellen te geloven waarvan ze denken dat ze waar zijn, dan informatie aan te nemen die ze als onjuist zouden bestempelen. De kans dat iemand een voorstel als 'juist kwalificeert en de waarschijnlijkheid dat deze persoon dit als wenselijk zal beschouwen, vormt op zich geen causaal verband tussen de wenselijkheid en gepercipieerde waarheid. Het geloof in bepaalde overtuigingen kan immers ook worden beïnvloed door reeds bestaande voorkeuren, waardoor mensen soms weinig vatbaar zijn voor overtuigende argumenten die hen zullen leiden tot conclusies die ze zouden accepteren (Nickerson, 1998).

Daarnaast kan de unanieme bevestiging van een opvatting van andere deelnemers het vertrouwen versterken in een individu en daarmee de extreme standpunten versterken van dit individu. De bevestiging van anderen verhoogt namelijk ons vertrouwen en zelfbeeld, waardoor we blijven vasthouden aan onze oorspronkelijke standpunten. Het extremer worden in standpunten door bevestiging van anderen heeft het grootste effect op mensen die zich in de minderheid bevinden binnen een bepaalde groep (Baron et al., 1996).

4.3 De zwijgspiraal: wanneer de gematigden zwijgen

Mensen neigen niet alleen naar de heersende opvattingen, omdat ze zich zorgen maken over hun reputatie. Ze zijn ook bang om in een sociaal isolement te belanden. Uit angst om in dit isolement

terecht te komen, gaat men het gedrag van anderen observeren. Dit doen ze om erachter te komen welke houding wordt goedgekeurd of verworpen in de publieke sfeer. Individuen laten vaak hun afkeuring aan anderen merken als een bepaalde opinie op niet veel bijval kan rekenen. Dit doen ze door bijvoorbeeld weg te kijken als iemand iets zegt of door te fronsen. Deze gedragingen hebben als gevolg dat mensen die mensen die zich in de minderheid voelen, hun mening voor zichzelf gaan houden. Daarnaast leidt dit ook tot een “megafooneffect” voor mensen die zich gesteund voelen in hun standpunten. Men gaat hierdoor zijn mening steeds luider en duidelijker ventileren. Dit fenomeen noemt men de zwijgspiraal. De zwijgspiraaltheorie is bedacht door Elisabeth Noelle-Neumann, om de rol van de media te duiden, die afwijkende meningen laat uitsterven in een zwijgspiraal. De term zwijgspiraal refereert naar de groep van mensen wiens opvattingen in de minderheid zijn in de publieke sfeer, zonder dat dit ook in numerieke aantallen zo hoeft te zijn. Dit zorgt ervoor dat de ene groep wordt aangemoedigd om zijn opinie te uiten, terwijl de andere groep stil blijft (Noelle-Neumann, 1974).

De waarschijnlijkheid of men zijn opinie al dan niet uit, is onderhevig aan een aantal factoren. Allereerst zullen zij die de heersende opvattingen genegen zijn meer hun mening durven uiten, dan diegenen wiens opinies in de minderheid zijn. Ten tweede, indien het huidige opinieklimaat niet overeenkomt met de toekomstvooruitzichten van een individu, dan zal zijn bereidheid om zich te uiten afhangen van wat de toekomst met zich meebrengt. Daarnaast zijn mensen meer bereid hun standpunten te delen met gelijkgezinden, dan met individuen waarmee ze het niet eens zijn. Het is namelijk veiliger om te discussiëren met vrienden dan met tegenstanders, waar het gevaar om geïsoleerd te geraken groter is bij de tweede groep (Noelle-Neumann, 1974)

Hier valt mogelijk een verband te trekken de polarisatietheorie van Sunstein (2009). Doordat mensen hun mening alleen durven delen met gelijkgezinden, zullen ze zich steeds ook terugtrekken in gelijkgezinde milieus. Het gevolg hiervan is dat de opvattingen steeds extremer gaan worden, wegens een gebrek aan dissidente geluiden.

Volgens Noelle-Neumann spelen persoonlijkheidskenmerken van een individu ook een rol in de beweegredenen van mensen om al dan niet zwijgen. Zo zullen mensen met een laag zelfbeeld hun mening meer voor zich houden, dan degenen met een hoger zelfbeeld. Ook demografische factoren bepalen of iemand durft uit te komen voor zijn mening. Mannen, jongvolwassenen en mensen uit de midden- en hogere klasse vinden het makkelijk om zich uit te spreken (Noelle-Neumann, 1974).

De effecten van de zwijgspiraaltheorie zijn intussen meerdere malen empirisch getest in verschillende studies. Een van de meest recente studies is die van Zerback and Fawzi (2016). Zij onderzochten hoe individuen onder invloed van online opinies, de publieke opinie percipiëren en

hun bereidheid om zich uit te spreken over het uitwijzen van gewelddadige migranten in Duitsland. Zij toonden aan dat voorstanders van het uitwijzen van migranten minder geneigd waren, om zich zowel online als offline uit te spreken, indien ze werden geconfronteerd met tegendraadse opinies. Door het stilzwijgen dreigen de attitudes van een debatterende groep in een extremere positie te belanden dan voor het debat en zo kan een groep polariseren.

Toch zijn individuen niet altijd geneigd om te zwijgen, wanneer ze het gevoel hebben dat hun mening niet overeenkomt met de publieke opinie. Louis et al. (2010) toonden aan dat mensen zich meer gaan uitspreken, als ze het gevoel hebben dat hun opnie aan terrein verliezen. Volgens Neulle-Noemann is er altijd een harde kern van mensen die zich niet conformeert. Meestal zijn dit mensen die omwille van hun opvattingen reeds werden afgewezen en dus niets meer te verliezen hebben als ze zich uitspreken. Daarnaast bestaat er ook een groep van mensen dat zich altijd zal durven uitspreken, omdat ze ervan overtuigd zijn dat ze met hun opvattingen ver voor hun tijd zijn. Het gaat hier vooral om kunstenaars, intellectuelen en hervormers die in een geïsoleerde minderheid zitten (Noelle-Neumann, 1974).

5. Samenstelling van groepen

Tot nu werd polarisatie verklaard aan de hand van de hand van externe factoren binnen een discussiërende groep, zoals de manier waarop individuen de informatie die ze vernemen tijdens de discussie verwerken. We dienen echter ook de samenstelling van de groep als een verklarende factor voor attitudewijziging in beschouwing te nemen. Verschillende auteurs hebben aangetoond dat contact tussen individuen van verschillende groepen al dan niet polarisatie in de hand kan werken.

5.1 Heterogeniteit werkt polariserend

Groepen kunnen polariseren als ze samengesteld zijn uit individuen met verschillende achtergronden. De overtuigingen van individuen in heterogene groepen kunnen zo ver van elkaar liggen, waardoor groepsleden met sterke overtuigingen hun standpunt niet herzien in groepen die heterogeen zijn samengesteld. In tegendeel, na deliberatie zullen ze extremer worden in hun overtuiging. Groepen waar de meningen te ver elkaar verwijderd staan hebben weinig invloed op elkaar, waardoor er ook niemand naar het midden beweegt (Wojcieszak, 2011). De afstand tussen meningen van mensen binnen een bepaalde groep biedt wellicht ook betere verklaring voor de polarisatie binnen delibererende groepen. Groepen polariseren meer wanneer individuen zowel voor als na de deliberatie onderling sterk van mening verschillen, aldus Moscovici et al. (1969).

5.1.1 Sociale Identificatie

Volgens Tajfel & Turner (1979) moeten we kijken naar de sociaalpsychologische processen die zich binnen het individu afspeelen wanneer deze in aanraking komt met iemand die niet tot dezelfde groep behoort.

Een groep is namelijk een verzameling van individuen die zichzelf beschouwen als leden van dezelfde sociale categorie. De indeling om tot een bepaalde groep te behoren kan gebeuren op basis van religie, taal, nationaliteit of etnische afkomst gebeuren. Het bewustzijn dat men tot een bepaalde groep behoort stelt het individu in staat om een sociale consensus te bereiken over de evaluatie van haar groep en haar lidmaatschap in deze groep. Dit bewustzijn is een cognitief hulpmiddel die onze sociale omgeving segmenteert, classificeert en ordent. Dit stelt ons in staat om actie te ondernemen en ons te oriënteren in de wereld rondom ons. Een sociale groep biedt haar leden dus mogelijkheid, om zichzelf te identificeren op sociaal vlak. Deze identificaties zijn in grote mate relationeel en vergelijkend, waardoor we de leden van de andere groep als beter of slechter gaan beschouwen (Tajfel & Turner, 1979).

We kunnen ons dus afvragen of een verhoogde identificatie met de eigen groep leidt tot bevoordeeld gedrag ten opzichte van de andere groep en dus polarisatie teweeg brengt. Perreault en Bourhis (1999) toonden aan dat individuen zich sterker met de eigen groep identificeren als ze zelf hun groep konden kiezen. Zij vertoonden ook meer discriminerend gedrag dan respondenten die willekeurig aan een groep werden toegewezen. Individuen die zichzelf indelen in een bepaalde groep zijn meer emotioneel betrokken tot de eigen groep waardoor de eigen sociale identiteit positief wordt gepercipieerd (Perreault & Bourhis, 1999). Een positieve sociale identificatie maakt het mogelijk de eigen groep positief te evalueren en zich te differentiëren van de anderen. Differentiatie tussen groepen is niet louter het gevolg van een positieve sociale identificatie. Er zijn drie condities die differentiatie tussen groepen kunnen beïnvloeden. Individuen moeten eerst hun groepslidmaatschap internaliseren als een deel van hun zelfbeeld. Het is immers niet genoeg dat de anderen hen definiëren als groep. Op lange termijn kan de definiëring door anderen een van de belangrijke oorzakelijke factoren zijn over hoe een groep zichzelf definieert. Daarnaast moet de sociale situatie zodanig ingericht zijn dat groepen met elkaar kunnen worden vergeleken. De selectie en evaluatie van de relevante relationele kenmerken moet mogelijk zijn. Niet alle verschillen tussen groepen hebben een evaluatieve betekenis. In de Verenigde Staten is huidskleur bijvoorbeeld een betekenisvol kenmerk, terwijl taal een belangrijk aspect is van de identiteit in Franstalig Canada en België. Tot slot vergelijken groepsleden zich niet met elke groep. De andere groep moet als een relevante vergelijking worden gepercipieerd. Nabijheid, gelijkheid en situationele opvallendheden

behoren tot de kenmerken die de vergelijkbaarheid met de andere groep bepalen. De druk om zich te onderscheiden van de andere groep verhoogt door deze vergelijking (Tajfel & Turner, 1979).

5.2 Heterogene groepen werken depolariserend

Wanneer verschillende groepen samenkomen om te delibereren, hoeft dit niet noodzakelijk te leiden tot polarisatie. Studies die zich baseerden op de contacthypothese van Allport (1979) suggereren dat communicatie tussen twee groepen kan resulteren in minder vooroordelen en positieve attitudeveranderingen (Pettigrew & Tropp, 2006).

Onwetendheid over de andere groep bevordert vooroordelen, dus als mensen van verschillende groepen samenkomen om te praten dan leert men ook over de ander. Hoe meer informatie men heeft over de andere groep, des te waarschijnlijker men de andere op een persoonlijke en geïndividualiseerde manier gaat bekijken. Ten tweede zorgt contact tussen groepen voor een vermindering van onzekerheid over hoe men moet interageren met de leden van andere groep. Daardoor gaat men minder vermijdingsgedrag vertonen ten opzichte van de anderen en het ongemak verminderen dat zich kan voordoen tijdens interacties. Uiteindelijk zal een verbeterd intercultureel begrip vooroordelen doen verminderen, waardoor men zich empathischer zal opstellen ten aanzien van mensen die bijvoorbeeld worden gediscrimineerd (Dovidio, Gaertner, & Kawakami, 2003).

Volgens Allport (1979) kunnen de effecten van de contacthypothese gemaximaliseerd worden als het contact plaatsvindt in gewone doelgerichte activiteiten. Men moet dus daarbij kunstmatige settings vermijden, zoals bijvoorbeeld laboratoria experimenten. Hoe meer men zich oprecht zal associëren met de andere groepsleden des te groter het effect van de contacthypothese. Verschillende etnische groepen moeten dus zichzelf beschouwen als leden van het hele team. Dit ligt in lijn met de sociale identiteitstheorie van Tajfel & Turner (Tajfel & Turner, 1979). Individuen moeten zich namelijk niet alleen identificeren met de eigen groep, maar ze moeten ook de leden van de andere groep als een deel van hun sociale identiteit beschouwen.

Pettigrew & Tropp (2006) toonden aan dat contact tussen verschillende groepen een belangrijke daling in vooroordelen kan teweegbrengen. Deelnemers die aan een heterogene groep werden toegewezen vertoonden minder vooroordelen dan zij die zelf mochten kiezen in welke soort groep ze wilden zitten. Daarnaast zijn de positieve effecten van de contacthypothese niet beperkt tot de deelnemers in het experiment. De attitudes zijn niet alleen gunstig tegenover de andere deelnemers, maar ze zijn ook veralgemeenbaar naar de hele groep waartoe men zelf niet behoort. De attitudes waren met andere woorden dus ook positief tegenover groepsleden waar men niet mee heeft gecommuniceerd (Pettigrew & Tropp, 2006). Groepen die heterogeen zijn samengesteld reduceren

niet alleen de negatieve attitudes, maar kunnen ook een invloed hebben als groepen een beslissing moeten nemen na deliberatie. We hebben al eerder aangegeven dat groepspolarisatie onder de juryleden kan ontstaan in een rechtszaak (Schkade et al., 2007). Sommers (2006) daarentegen heeft aangetoond dat dit niet het geval hoeft te zijn, indien de jury is samengesteld uit mensen van verschillende etnische groepen. In dit experiment moesten mensen een oordeel vellen over een beklaagde van Afro-Amerikaanse origine. Voorafgaand aan de rechtszaak oordeelden 41% van de juryleden in homogene groepen (blanken) dat de beklaagde schuldig is. In tegenstelling tot de heterogene jury waar slechts 30,7 % van de juryleden de beklaagde als schuldig heeft geoordeeld. Tijdens de deliberatie waren heterogene groepen meer bereid om verschillende argumenten tegenover elkaar af te wegen en men heeft ook langer gediscussieerd over de schuldvraag. Het waren vooral de blanke deelnemers in de heterogene groepen die een positieve invloed hebben uitgeoefend op de kwaliteit van de discussie. Hun argumenten waren meer gebaseerd op feiten en ze stonden ook meer open om etnisch gerelateerde problemen te bespreken (Sommers, 2006).

Deze bevindingen tonen aan dat contact tussen groepen als een praktisch middel ingezet kan worden om inter-groepsrelaties te verbeteren. Volgens Tropp and Pettigrew (2005) verschillen de effecten van de contacthypothese tussen meerderheids- en minderheidsgroepen in de samenleving. De effecten zijn zwakker voor leden van de minderheidsgroep vergeleken met die van de meerderheidsgroep. Dit verschil kan worden verklaard door de manier waarop minderheids- en meerderheidsgroepen hun relaties tussen elkaars groepen bekijken. Individuen die tot de minderheidsgroepen behoren in de samenleving streven voortdurend naar erkenning voor de devaluatie van hun groep door andere groepsleden. De inter-groep attitudes van minderheidsgroepen hangen af van de vooroordelen die meerderheidsgroepen hebben ten aanzien van individuen die in de minderheid zijn in de samenleving. Een persoon van allochtone origine zal bijvoorbeeld niet de positieve effecten van de contacthypothese ondervinden als hij weet dat de persoon van autochtone origine zwaar bevooroordeeld is tegenover allochtonen. Deze blootstelling aan vooroordelen kan de positieve effecten van de contacthypothese afremmen of zelfs negatieve inter-groep attitudes teweegbrengen (Tropp & Pettigrew, 2005).

Deze negatieve effecten kunnen worden voorkomen als men optimale condities creëert waarin groepen met elkaar kunnen communiceren. De context waar individuen elkaar ontmoeten moet personalisatie stimuleren. De inter-groep interacties moeten met andere woorden op een zodanige manier gestructureerd worden, zodat ze de opdeling van individuen in groepen moet verminderen. Personalisatie van het interactieproces zorgt ervoor dat individuen zich gaan focussen op de relevante informatie die geuit wordt door het ander groepslid in plaats van zich te concentreren op het individu zelf. De verpersoonlijking van de communicatiecontext minimaliseert de grenzen van de

groepsidentiteit, waardoor individuen zichzelf niet meer als een deel van verschillende groepen gaan beschouwen. Twee aparte groepsidentiteiten zullen daardoor versmelten tot een inclusieve identiteit. De onderliggende cognitieve processen die in eerste instantie de eigen groep bevoordeelden zullen door personalisatie de gehele gemeenschappelijke groep ten goede komen (Dovidio et al., 2003).

6. Hypothesen: Deliberatie, migratie en radicalisering

Extreem-rechtse partijen zijn aan een opmars bezig als gevolg van de vluchtelingencrisis die vaak met terrorisme wordt geassocieerd². Aangezien jongeren uit het secundair onderwijs deze thema's onder elkaar zullen bediscussiëren, stellen we onszelf de vraag welke weerslag dit heeft op de attitudes van jongeren ten aanzien van migranten wanneer ze discussiëren over radicalisering en terreur.

6.1 Dreiging en attitudes t.a.v. migratie

We hebben eerder in deze masterproef aangetoond dat deliberatie een positieve invloed kan hebben op de attitudes van zij die hieraan deelnemen. Voorstanders van de deliberatieve democratie, zoals **Fishkin** zijn ervan overtuigd dat de gunstige effecten van deliberatieve democratie kunnen worden behaald, indien men het deliberatief proces respecteert. Zo zouden individuen meer begrip ontwikkelen voor standpunten van anderen en meer het algemeen belang nastreven (Chambers, 2003)

Toch zou men enige sceptisme aan de dag moeten leggen over de gunstige effecten van deliberatieve democratie. Zeker als de deelnemers moeten discussiëren over onderwerpen die minder over feiten handelen en waarbij men waardeoordelen moet vellen (Mendelberg, 2002). De jongeren die aan deze studie deelnemen zullen discussiëren over zaken zoals migratie, terrorisme en integratie. Dit zijn onderwerpen die hevige emoties kunnen teweegbrengen, gelet op de huidige ontwikkelingen in Europa met betrekking tot deze onderwerpen.

We kunnen ons dus de vraag stellen of een discussie in een deliberatieve setting de attitudes van de deelnemers ten aanzien van migratie beïnvloedt. Volgens Smets and Isernia (2014) heeft een deliberatieve setting geen invloed op de attitudes van deelnemers tegenover migranten. Het zijn eerder de vooroordelen die men over migranten heeft die de attitudes sturen. De mate waarin de deelnemers migranten als een culturele en economische dreiging ervaren zijn doorslaggevend in de attitudevorming dan deliberatie.

Het belang van vooroordelen in het vormen van attitudes varieert naargelang het onderwerp waarover men discussieert. Smets and Isernia (2014) constateerden dat vooroordelen minder een

---

² <https://www.demorgen.be/binnenland/in-deze-landen-maakt-rechts-populisme-zijn-opmars-ba92937e/>

belangrijke rol spelen in attitudevorming, wanneer deelnemers discussiëerden over klimaatverandering en de Europese Unie. In tegenstelling tot migratie zijn onderwerpen zoals klimaatverandering en EU meer complexe materies. Dit creëert meer speelruimte voor het deliberatief proces om haar werk te doen. De complexiteit van de twee bovengenoemde onderwerpen maakt dat de deelnemers meer openstaan voor dissonante argumenten. Discussiëren over migratie daarentegen versterkt eerder de reeds bestaande overtuigingen.

De bevindingen van Smets and Isernia (2014) tonen aan dat deliberatie enkel in sommige situaties mensen kan doen reflecteren over hun eigen overtuigingen. Situaties waarbij hoog gepoliticiseerde onderwerpen zoals migratie worden bediscussieerd, vormen een belemmering voor het deliberatief proces.

Dan kunnen we ons nog de vraag stellen of de voordelen die men heeft ten aanzien van migranten, de attitudes doen dalen of stijgen na deliberatie. In de studie van Smets and Isernia (2014) werden migranten al dan niet als een economische en culturele bedreiging ervaren.

Volgens Kastenmüller et al.(2011) vertonen individuen meer vooroordelen tegenover migranten wanneer ze het gevoel hebben dat ze bedreigd zijn door terrorisme. Deze redenering vindt zijn oorsprong in de terror management theory. De theorie stelt dat mensen een biologische aanleg hebben om te overleven en zich daarom bewust zijn van de onvermijdelijke dood. Het nadenken over de eigen sterfelijkheid wekt bepaalde angsten op. In de poging om deze angst te verminderen streeft men ernaar zijn wereldbeeld te verdedigen en probeert men een hoger gevoel van eigenwaarde te creëren op basis van dat wereldbeeld. Het streven naar een gevoel van eigenwaarde zorgt ervoor dat mensen zich als een deel van een groter geheel gaan beschouwen, dat groter belangrijker en duurzamer is dan hun eigen bestaan. Dit wordt ook symbolische onsterfelijkheid genoemd, een term waarbij men zichzelf vereenzelvigd met een bepaalde cultuur, zoals bijvoorbeeld de eigen natie en de familie.

De studie van Kastenmüller et al. (2011) bewijst dat de dreiging van terrorisme vooroordelen verhoogt tegenover migranten, omdat terrorisme aan de dood gerelateerde gedachten oproept. Daardoor vallen mensen terug op hun eigen cultuur om de dreiging af te wenden, wat in een hoge vooringenomenheid resulteert tegenover mensen die niet tot dezelfde cultuur behoren. Aangezien jongeren in dit onderzoek zullen discussiëren over migratie en radicalisering van moslims, gaan we ervan uit dat de attitudes tegenover migranten zullen dalen na deliberatie. Hieruit volgt de volgende hypothese:

H1: De gepercipieerde dreiging resulteert in een daling van attitudes tegenover migranten na deliberatie.

6.2 Groepssamenstelling en attitudes t.a.v. migratie

Een bijkomende vraag stelt zich of de daling in attitudes tegenover migranten, ook kan worden toegeschreven aan de samenstelling van de groep. We gaven eerder een overzicht van de literatuur, waarbij deliberatie tussen verschillende groepen twee verschillende effecten kan teweegbrengen. Enerzijds zou contact met leden van een andere groep tot meer negatieve attitudes leiden. Deze redenering vindt zijn grondslag in de sociale identiteitstheorie van (Tajfel & Turner, 1979). Anderzijds ondersteunen andere studies de contacthypothese van (Allport, 1979). Deze stelt dat contact tussen verschillende groepen tot een minder bevooroordeelde houding leidt.

Volgens Karpowitz et al. (2009) mogen we het belang van de groepssamenstelling tijdens een deliberatie niet onderschatten. Een meerderheid of minderheid van het aantal leden in een discussiërende groep, zou de resultaten van een deliberatie kunnen beïnvloeden. Hoe dit gebeurt, hebben we reeds hierboven beschreven. Deliberatie is namelijk niet alleen een opsomming van individuele discussanten, maar het is ook onderhevig aan de dynamiek van de discussiërende groep. Zo merken ze op dat de samenstelling van een groep invloed heeft op de retoriek tijdens een discussie. Een discours kan in een bepaalde groep als beredeneerd en gefocust op het gemeenschappelijk belang worden gepercipieerd. Wanneer datzelfde discours wordt voorgelegd aan leden van een andere groep, dan kan dit als beledigend en egoïstisch worden ervaren. Bijvoorbeeld het taalgebruik in een groep die bestaat uit blanken, kan anders worden begrepen door niet-blanken als ze hiermee worden geconfronteerd. Dit kan ertoe leiden dat individuen gefrustreerd geraken en daardoor de groep verlaten.

Hiermee tonen (2009) dat de samenstelling van de groep ook een invloed heeft op de vorming van attitudes tijdens een discussie. Nochtans bewijzen Grönlund, Herne, and Setälä (2015) dat de groepssamenstelling een niet-doorslaggevende rol speelt in de attitudevorming. De studie van Grönlund (2015) naar attitudes tegenover migratie in Finland, weerlegt de groepsamenstelling als verklarende factor voor attitudevorming. De attitudes tegenover migranten daalde niet in de gelijkgezinde groepen, waar men anti-migratie standpunten op na hield. In tegendeel, ze werden toegeeflijker ten aanzien van migranten. Deze resultaten spreken de bewering van Sunstein (2009) tegen, namelijk dat reeds bestaande overtuigingen worden versterkt in homogene groepen. Daarnaast vond men ook geen verschil tussen gelijkgezinde en gemengde groepen in het verwerken van nieuwe informatie, door de argumenten die tijdens de discussies werden aangebracht. Gelet op het feit dat de groepssamenstelling geen invloed heeft op de attitudes van deelnemers, wanneer ze over migratiethema's discussiëren, formuleren we hierbij de tweede hypothese:

H2: De samenstelling van de groep heeft geen invloed op de attitudes t.a.v. migranten.

6.3 Kwaliteit van de deliberatie en attitudes t.a.v. migratie

In de eerste hypothese veronderstelden we dat de vooroordelen tegenover migranten een grotere rol spelen in de attitudevorming dan deliberatie zelf. Voorstanders van deliberatieve democratie menen echter dat een goed gevoerde deliberatie meer invloed heeft op de attitudevorming van individuen. Een goed gevoerde deliberatie brengt een positieve attitudewijziging teweeg doordat het het perspectief van de betrokkene wordt verruimd. De nieuw verkregen informatie en beredeneerde argumentatie leiden tot deze gunstige effecten (Neblo "Bibliography," 2015).

Wanneer individuen in een deliberatieve setting de migratieproblematiek bespreken, zijn ze niet noodzakelijk meer bevooroordeeld dan voordien, zoals Kastenmüller et al. (2011) beweren. Gerber (2014) toonden aan dat de opinies omtrent de migratieproblematiek worden beïnvloed door de argumenten die tijdens de deliberatie aan bod komen. Deelnemers uit verschillende Europese lidstaten kwamen voor dit onderzoek bijeen om twee onderwerpen te bediscussiëren, namelijk de regularisatie van migranten en de Europese betrokkenheid bij het immigratiebeleid. De deelnemers bewogen in de richting van de argumenten die het meest onderbouwd werden met rationele argumenten, eerder dan in de richting van de dominante positie binnen de groep. Individuen stonden na deliberatie meer open voor de regularisatie van migranten in groepen waar de progressieve standpunten ten aanzien van migranten sterk gemotiveerd waren.

Het omgekeerde effect is ook waar. Groepen waar de conservatieve standpunten goed gemotiveerd waren, stonden minder open voor de regularisatie van migranten. Dit effect kan echter niet veralgemeend worden. Het onderwerp waarover men juist discussieert kan ook ertoe leiden of men al dan niet van opinie verandert. Zo had de kwaliteit van argumenten geen invloed op de deelnemers wanneer ze delibereerden over de Europese betrokkenheid bij het immigratiebeleid.

Eenzijds tonen deze resultaten aan dat deliberatieve argumenten, dit zijn argumenten die beredeneerd en rationeel zijn, een attitudeverandering kunnen teweegbrengen. Deze bevindingen ondersteunen het criterium van Fishkin (2009), namelijk dat men een argument op zijn merites moet beoordelen, om daarna op basis van het betere argument een opinie te vormen. Anderzijds tonen deze resultaten ook aan dat deelnemers niet altijd verschillende rationele argumenten tegenover elkaar afwegen zoals Fishkin (2009) poneert. De twee vorige hypothesen veronderstellen telkens een daling in de attitudes tegenover migranten. Aangezien attitudeverandering afhankelijk is van de kwaliteit van de argumenten, veronderstellen we dat naast de vooroordelen en groepssamenstelling, een hoge kwaliteit van deliberatie resulteert in een daling van attitudes:

H3: Een hoge gepercipieerde deliberatie leidt tot meer negatieve attitudes t.a.v. migratie.

6.4 Polarisering over religie

Hoewel de studie van Grönlund et al. (2015) de gevolgen van een enclave deliberatie weerleggen, namelijk dat mensen extremer worden in gelijkgezinde groepen, mogen we de gevaren die een enclave deliberatie kunnen teweegbrengen niet onderschatten. Volgens Sunstein (2009) kan de polarisatie die ontstaat in enclave deliberaties resulteren in geweld en de sociale stabiliteit in gevaar in brengen. Voorbeelden hiervan zijn terreurcellen, haatgroepen of bepaalde sekten.

Maar hoe komt het dat mensen zich afsluiten van de samenleving waar diversiteit aan opinies deel uitmaken van de publieke sfeer? We concentreren ons hier op de radicalisering van moslimjongeren, aangezien jongeren in deze masterproef dit thema zullen bespreken. Volgens Sageman (2004) vormt het gebrek aan sociale verankering in de maatschappij de hoofdoorzaak waarom moslimjongeren polariseren en zich vervolgens aansluiten bij terroristische groeperingen. Socio-economische factoren zoals langdurige werkloosheid en de ontgoocheling in de seculiere westerse democratie zijn de voedingsbodem voor de radicalisering van deze jongeren. In zijn boek *'understanding terrorist networks'* schetst Sageman (2004) de beweegredenen, waarom onder meer jongeren in Frankrijk zich aansluiten bij terroristische groeperingen. Een migrantengemeenschap in een onverwelkomend Westers land zorgt ervoor dat men zich eenzaam gaat voelen. Om deze eenzaamheid te voorkomen gaat men op zoek naar mensen met dezelfde culturele achtergrond, zoals in de moskeeën bijvoorbeeld. De ontgoocheling in de samenleving die de tweede generatie Maghrebijnse migranten heeft uitgesloten en de loze beloften van Links in Frankrijk, hebben ervoor gezorgd dat de jongeren zich hebben gewend tot de moskee waar men nieuwe vrienden heeft gemaakt. Het geloof was een manier om hun waardigheid te herstellen, aldus (Sageman, 2004).

Verder merkt Sageman (2004) ook een wederkerend patroon op voorafgaand aan de radicalisering. Individuen kennen elkaar voor ze zich aansluiten bij een terroristische organisatie. Het zijn vaak vrienden die in dezelfde zijn buurt opgegroeid en naar dezelfde school zijn geweest. De sociale context waarin deze jongeren opgroeien bieden een betere verklaring voor de radicalisering van jongeren dan de ideologische factoren waarop ze zich beroepen. De terreurcel van Parijs waren bijvoorbeeld jeugdvrienden uit het Brusselse die een crimineel leven op nahielden voorgaand aan hun radicalisering. In de periode van 2010-2011 pleegde Abdelhamid Abaoud, de bedenker van de aanslagen in Parijs samen met Salah Abdeslam criminele feiten gaande van huisinbraken tot het stelen van auto's. Ook de broer van Salah, Brahim Abdeslam was niet diepgelovig voor hij zichzelf opblies. Hij was de eigenaar van een café waar er drugs werd verkocht en alcohol werd gedronken. Zaken die in de islam allemaal verboden zijn.

Deze vervreemding van de samenleving maakt hen kwetsbaar voor sektarische ideologieën. Vervreemding kan zich voordoen wanneer men het gevoel heeft onderdrukt te zijn. Zo toonden Moyano and Trujillo (2014)aan dat gepercipieerde onderdrukking sterk gecorreleerd is met radicalisering bij jongeren van Marokkaanse origine in achtergestelde buurten in Spanje. Jongeren die het gevoel hadden gediscrimineerd te zijn vertoonden positieve attitudes ten aanzien van het martelaarschap en sociale druk om de eigen religie te verdedigen. Werkloosheid vormt volgens Delia Deckard and Jacobson (2015)een andere verklaring waarom mensen zich kunnen vervreemden van de samenleving. Daarbij is het belangrijk dat men welvaart en werkloosheid van elkaar onderscheidt. Zij toonden aan dat de werkende armen binnen migrantengemeenschappen in West-Europa minder fundamentalistische overtuigingen op nahouden, dan de welvarende individuen die niet actief zijn op de arbeidsmarkt. Welvarende individuen hebben een grotere vrijheid wat betreft niet-flexibele werktijden of verantwoordelijkheden ten opzichte van familie. Dit maakt dat ze volledig kunnen inzetten op fundamentele religieuze praktijken. Deze bevindingen suggereren dus dat religieuze polarisering meer wordt geassocieerd met vervreemding dan met socio-economische factoren, zoals armoede bijvoorbeeld. Op basis van de bovenstaande literatuur komen we tot de volgende hypothese:

H4: De jongeren zullen sociale vervreemding aanhalen als belangrijke factor voor radicalisering

7. Besluit

Als we de theorie van de deliberatieve democratie in de praktijk willen testen, zoals we dit willen doen met ons onderzoek, dan moeten we enige vorm van onvolkomenheid tolereren. Het is namelijk de bedoeling om de volledigheid van het debat en de betrokkenheid van het publiek in dit debat te verbeteren. De doelstelling is niet om het proces van deliberatie te perfectioneren. Meer bepaald willen we ervoor zorgen dat de deelnemers in het debat de verdiensten van het argument eerder in acht nemen, dan het prestige of de sociale status van degene die het argument uit.

8. Methode

In wat volgt bespreken we enkele variabelen die polarisatie tussen groepen kunnen verklaren tijdens een deliberatie. Daarbij formuleren we hypothesen die gebaseerd zijn op de bovenstaande literatuurstudie. De vragen die we onszelf stellen zijn: biedt de samenstelling van de groep een verklaring voor de attitudewijziging van groepen of moeten we kijken naar andere factoren die een rol kunnen spelen bij polarisatie van groepen, zoals de gepercipieerde kwaliteit van de deliberatie.

8.1 Onderzoeksopzet

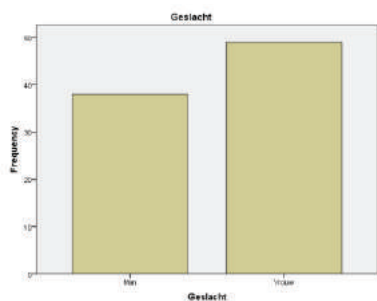
Meer bepaald willen we het effect van deliberatie testen op scholieren van autochtone en allochtone origine in het secundair onderwijs. Scholieren uit de 3de graad van het secundair onderwijs hebben deelgenomen aan dit onderzoek. Zij discussieerden over de gebeurtenissen die de afgelopen jaren hebben plaatsgevonden in Europa, gaande van de vluchtelingencrisis tot de aanslagen in Parijs en Brussel. Voorafgaand aan de discussie dienden zij een vragenlijst in te vullen die hun attitudes meet tegenover migranten. Tijdens de discussie kregen de leerlingen via een PowerPoint-presentatie stellingen te zien waar ze het eens of oneens mee konden zijn. *“Jongeren die uit Syrië zijn teruggekeerd moeten we niet bestraffen, maar helpen”* en *“Europa zou alleen vluchtelingen mogen opvangen die niet-moslim zijn. Moslims moeten in de eigen regio worden opgevangen. Ze gaan zich hier toch moeilijk kunnen aanpassen”*, zijn twee voorbeelden van de stellingen die aan de leerlingen werden voorgelegd. Er werd hen gevraagd om te argumenteren waarom ze voor of tegen een bepaalde stelling waren en ook om in discussie te treden met hun klasgenoten. Bij het begin van de discussie werden er instructies gegeven om de goede kwaliteit van het debat te verzekeren. Elkaar laten uitspreken en niet op de man spelen zijn enkele instructies die tegemoet moeten komen aan de criteria van een goede deliberatie, zoals uiteengezet in de literatuurstudie.

Na de discussie moesten ze opnieuw dezelfde vragenlijst invullen, zodat we kunnen nagaan in welke mate hun attitudes zijn gewijzigd na de discussie. Voor de opmaak van onze vragenlijst baseerden we ons op de attitudeschaal tegenover migranten van de European Social Survey. Aan de post-test vragenlijst werden enkele vragen toegevoegd die de perceptie van deliberatie meten. Deze vragen zijn overgenomen uit het onderzoek van Caluwaerts & Reuchamps (2014) die de attitudes van Vlamingen en Franstaligen ten opzichte van elkaar hebben gemeten. De mate waarin de attitudes

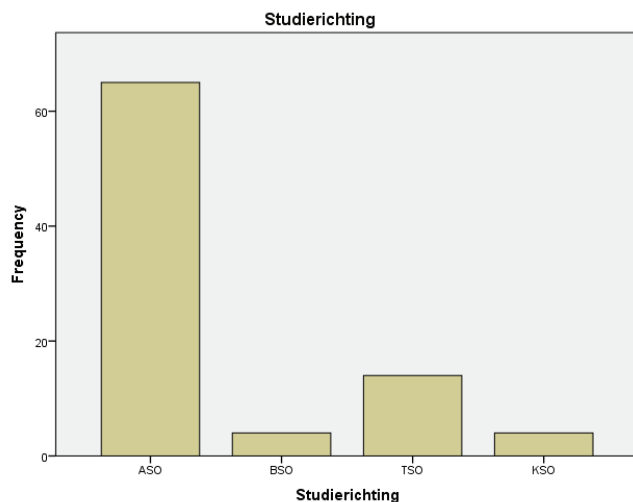
van de respondenten tegenover migranten voor en na het debat veranderen vormt de rode draad in deze masterproef.

In totaal werden 87 respondenten in vijf scholen bevestigd voor dit onderzoek. De deelnemers waren verdeeld over acht groepen waarvan vier scholen in Antwerpen en een school in Brussel. Figuur 1 geeft het aantal mannen en vrouwen weer dat heeft deelgenomen aan het onderzoek. 38 mannen en 49 vrouwen deden mee aan dit onderzoek. 65 scholieren kwamen uit ASO, 4 uit BSO, 14 uit TSO en 4 respondenten uit de KSO-richting (fig.2).

Figuur 1: Geslacht

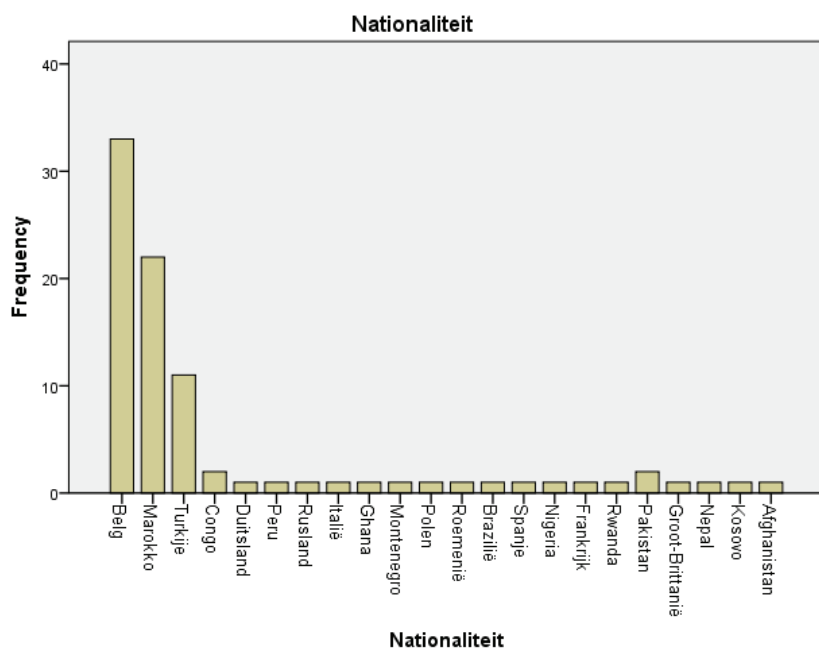

Figuur 2: Studierichting

Daarnaast bestond de respondentenpool uit deelnemers van in totaal 22 verschillende etnische origines. Mensen van autochtone origine (33), Marokkaanse origine (22) en van Turkse origine (11), vormen de grootste groep onder de respondenten (fig.3).

Figuur 3: Nationaliteit

9. Resultaten

Voor we een antwoord kunnen formuleren op de hypothesen, moeten we eerst nagaan of er voor en na de deliberatie een attitudewijziging bij alle deelnemers over de groepen heen heeft plaatsgevonden. De manier waarop we kunnen nagaan of er een attitudewijziging heeft plaatsgevonden is door te kijken naar de gemiddelde ruwe scores. Tabel 1 toont aan dat er 7 respondenten uit de analyse zijn weggevallen, omdat ze een of meerdere vragen niet hebben beantwoord. Verder zien we dat de attitudes ten opzichte van migranten zijn gedaald na deliberatie. Voor de deliberatie scoorden de respondenten een gemiddelde van 4,992 op de attitudeschaal. Na deliberatie daalde dit cijfer tot 4,530. Deze daling in attitudes is significant met een overschrijdingskans $p < 0,001$ en met een sterke correlatie van 0,775.

Tabel 1: attitudewijziging

Paired Samples Statistics				
	Mean	N	Std. Deviation	
Pair 1	att_migr_pre	4,9920	80	,79596
	att_migr_post	4,5304	80	,59737

Paired Samples Correlations				
	N	Correlation	Sig.	
Pair 1	att_migr_pre & att_migr_post	80	,775	,000

9.1 Dreiging migranten

De vragenlijst bestond uit een zeven punten Likert-schaal waarin de respondenten moesten aangeven in hoeverre ze het eens of oneens waren met de stellingen. Een staat voor 'helemaal eens' en zeven voor 'helemaal oneens'. Later werden de vragen positief gehercodeerd, waardoor 1 voor helemaal oneens kwam te staan en 7 voor helemaal eens.

De attitudeschaal ten aanzien van migranten bestond uit 30 vragen. 14 items werden door middel van factoranalyse geëxtraheerd. De items vertonen sterke ladingen op twee componenten. De items die goed laden op de eerste component hebben betrekking op de potentiële dreiging die migranten kunnen vormen voor de samenleving. De items in de tweede component geven de waardeoordelen weer op basis van cultuur. Uit de analyse van de Kaiser-Meyer Olkin blijkt dat de items geschikt zijn voor een factoranalyse (KMO= 0,738). De 14 items hebben samen een verklaringskracht van 40,19 %.

Tabel 2: geroteerde componentenladingen t.a.v. migranten

	1	2
Migranten maken te vaak gebruik van de sociale zekerheid.	,728	
België moet zijn grenzen sluiten voor asielzoekers.	,693	
Migranten hebben voor meer criminaliteit gezorgd in België.	,674	
Migranten die naar België komen pakken het werk af van mensen die hier al wonen.	,650	
Mensen die naar hier komen profiteren meer van de economie dan dat ze ertoe bijdragen.	,650	
De religieuze overtuigingen en praktijken in België zijn in gevaar door migranten die hier komen wonen	,564	
De overheid moet niet te streng zijn in het beoordelen van aanvragen van mensen die als vluchteling erkend willen worden	,561	
Migranten dragen bij tot de welvaart van ons land.	,433	
Migranten die in België willen komen wonen moeten minstens Nederlands, Frans of Duits kunnen spreken.	,433	

Sommige culturen zijn beter dan andere culturen.		,762
Sommige etnische groepen zijn minder slim dan anderen.		,730
Sommige etnische groepen werken harder dan anderen.		,714
Migranten moeten hun eigen cultuur kunnen behouden.		,491
Migranten die in België willen komen wonen moeten goed geschoold zijn.		,334
<hr/>		
KMO= 0,738; R ² = 40,19% P<0.001		

De eerste hypothese veronderstelt dat de gepercipieerde dreiging resulteert in negatievere attitudes tegenover migranten. De geanalyseerde focusgesprekken geven een indicatie waarom de attitudes negatiever zijn geworden. De autochtone jongeren zijn zich ervan bewust dat ze soms bevoordeeld zijn tegenover jongeren van allochtone origine, omdat ze volgens hen bedreigend kunnen overkomen. Ze geven tegelijkertijd ook toe dat ze hier liever niet aan willen toegeven, maar dat de associatie tussen allochtonen en terrorisme automatisch wordt gemaakt:

“X2: Als ik door ‘t stad loop dan ben ik bang. Ik ben een meisje, ik ben niet sterk. Ik ga heel eerlijk zijn, ik kijk een keer meer als er een allochtoon voorbij loopt. Ik voel mij daar zo rot over, want dat is absoluut niet hetgeen dat ik moet doen. Het gebeurt nu eenmaal, ik word contant geconfronteerd met Syrië en allochtonen. In elke context worden allochtonen in slecht daglicht geplaatst, dat mag niet, dat is fout. Een proces in mijn hoofd zegt nu eenmaal dat die twee dingen met elkaar licht geassocieerd zijn.

X6: Ik fietste ooit naar school en zag een allochtone man uit zijn auto stappen en zijn kofferbak openen. Ik dacht die haalt nu meteen een kalashnikov naar boven en begint iedereen neer te schieten. Ik ben normaal altijd van het principe om allochtonen niet over een kam te scheren. Ik vond dat zo erg dat ik die gedachte heb gehad van: shit sebië begint die hier rond te schieten”. Je kiest er zelf niet voor om angst te hebben als je iemand ziet of niet. Dat is een onbewuste proces in uw hoofd hoe hard je ook tegen het veralgemenen bent.

X5: Immigratie is iets niet van heel lang. Mijn oma woont in de Kempen en daar zijn bijna geen allochtonen en die heeft zoiets van: “oei, wonen jullie daarmee in de straat”. Terwijl mijn beste vrienden van allochtone afkomst zijn. Over twee generaties zullen mensen zich minder bedreigd voelen, omdat dat heel normaal zal worden.

X2: Het is de media waarmee ik constant geconfronteerd wordt die altijd zegt dat de allochtonen in fout zijn en ja, dan gebeurt er onbewust een associatie tussen fouten dingen en allochtonen. Het feit dat ik al weet dat dit fout is, bewijst dat ik kritisch ben ten aanzien van de media. Maar ik kan er niks aan doen.”

Het discours van de jongeren wordt veel harder wanneer ze concreet over Syriëstrijders discussieerden. *“Jongeren die uit Syrië zijn teruggekeerd moeten we niet bestraffen, maar helpen”.*

Dit was een van de stellingen die men moest verdedigen als het ging over de jongeren die zich bij IS aansluiten. De meningen liepen sterk uiteen over dit thema en de discussies waren bij momenten hevig. Men kan ruwweg twee kampen van meningen onderscheiden, zij die voor de meer zachte aanpak zijn, zoals het herintegreren van teruggekeerde Syriëstrijders in de samenleving en zij die voor een hardere aanpak zijn, zoals de geradicaliseerde jongeren verbieden om nog terug naar België te komen. Zowel allochtone als autochtone jongeren maakten deel uit van beide groepen.

X9: "Kleine criminele feiten, ja daar dient de gevangenis voor, maar van die grote feiten zoals in Zaventem is gebeurd, die verdienen geen celstraf, die verdienen iets veel erger. Mij maakt het niet uit naar waar ze worden toegestuurd, dat ze het land maar uit zijn! België heeft geen harde straffen, gevangnissen zijn precies hotels hier. Die moeten worden mishandeld, zodat ze weten hoe het voelt om mishandeld te worden. Anders gaan ze niet beseffen wat ze hebben gedaan."

"Vroeger zou ik gezegd hebben: helpen, maar ik ben nu meer voor straffen. Die zijn bereid om zoveel mensen te vermoorden en dat is typisch België dat wij altijd compassie hebben. Daarna komen ze wel terug, die zijn zogezegd beter en word je ineens opgeblazen."

De voorstanders van de zachte aanpak verdedigen hun argumenten door te wijzen op het maatschappelijk belang. Indien de jongeren worden geholpen dan kan men ze van het radicale gedachtegoed vanaf brengen, waardoor ze geen gevaar meer vormen voor de maatschappij:

X4: Het deel van het probleem van die ideologie is vooral: omdat je verwaarloosd wordt in België door een ongelijk leven. Door zo te reageren ga je dat gevoel alleen maar versterken. Ze gaan dan zeggen: kijken zelfs als we weggaan dan kan dat niemand toch iets schelen. Dat versterkt alleen maar die ideologie en spoort mensen aan om weg te gaan.

X7: Iemand zegt dat ze niet meer moeten terugkomen, maar dan vraag ik mij af als het Syrië probleem binnen 10 jaar is opgelost, wat moet er dan met die mensen gebeuren. Ooit zal opgelost zijn en zullen daar Belgen bij zitten. Dan is het toch beter dat we die terug in ons land laten.

X6: Ja oké, maar dan is dat na het conflict en na dat ze hun ideeën hebben afgezworen. Maar als ze daar nog altijd achter staan, dan is dat nefast voor onze maatschappij en kunnen die hier gewoon niet leven.

X7: Maar dat kan je toch niet doen zonder hulp. Je kan niet zomaar zeggen als je voor 10 jaar lang een ideologie hebt gevolgd, dan kan je niet zomaar zeggen: ja, nee ik vind dat ik de laatste 10 jaar in een leugen heb geleefd en ik ben echt niet akkoord met wat ik heb gedaan. Je kan niet zomaar zeggen, nu moeten jullie stoppen om daarover na te denken, want de oorlog is voorbij. Nee, die mensen hebben hulp nodig.

X6: Het gaat hier wel over IS-strijders, die hun ideeën zijn wel dat ongelovigen dood moeten. Dat is niet eerlijk!

X7: Die moeten toch hulp krijgen! Gewoon in de gevangnissen steken....

X4: Waarom moeten zij extra hulp krijgen en duizend andere mensen die ook criminelen feiten hebben gepleegd geen hulp krijgen?

9.2 Cultuur: integratie en discriminatie

De factoranalyse heeft ook een culturele component geëxtraheerd. Deze vragen omvatten waardeoordelen over de culturele achtergrond van migranten. Tijdens de discussie debatteerden de scholieren over de stelling of Europa wel de plicht heeft om de vluchtelingen uit het Midden-Oosten moeten opvangen. Ze hebben een andere cultuur en zouden zich daarom moeilijk kunnen aanpassen aan de Westerse cultuur, luidde de stelling. Over het algemeen waren de jongeren het erover eens dat vluchtelingen een menswaardige opvang verdienen in Europa. De toon ten aanzien van vluchtelingen was ook veel milder, dan wanneer ze over terreur en migratie debatteerden. Wellicht beschouwen ze vluchtelingen als een kwetsbare groep die op de vlucht zijn voor de dreiging, waar de deelnemers zelf ook bang voor zijn, namelijk terrorisme:

X7: Die vluchtelingen komen naar hier, omdat ze hier meer vrijheid hebben en het hier ook veiliger is. In de Arabische landen is het moeilijker om te leven, zeker als vrouw.

X11: Ik ben er niet tegen dat ze naar hier komen. Ik denk dat het nog altijd iets anders is. Wij hebben vroeger gevlucht voor een wereldoorlog dat over een heel continent gaat en uiteindelijk als die oorlog gedaan was dan gingen wij terug. Ik hoop als die oorlog zou stoppen dat ze eindelijk terug mogen gaan. Natuurlijk dat is een beetje hard, maar als de islamitische mensen daar terug een deftig leven kunnen opbouwen, dan is dat beter.

X5: Als je als vluchteling hier toekomt dan heb je recht om hier te blijven tot de oorlog is opgelost. Niet geloven dat die oorlog daar binnen de 10 jaar is opgelost.

X12: Die hebben ook hier hun leven opgebouwd, waarom zouden die helemaal teruggaan. En inderdaad dit gaat niet binnen de 10 jaar opgelost zijn, dus die hebben misschien ook familie hier. Waarom zouden ze dit allemaal opgeven en teruggaan?

In hoeverre mogen migranten hun cultuur behouden en vormt dit een belemmering voor hun integratie? Dit waren vragen die tijdens de discussies aan bod kwamen. Over alle groepen heen stonden de jongeren open voor de thuiscultuur van migranten. Migrantten hoeven hun cultuur en religie niet te verwaarlozen, maar ze moeten zich wel inspannen om te integreren. Er was wel een verschil in visie tussen autochtone en allochtone jongeren. De eerste groep vindt dat integratie niet altijd vlot verloopt, terwijl allochtone jongeren vinden dat migranten zich automatisch aanpassen aan de gastsamenleving:

X11: Ik ben het een beetje eens. Je moet uw geloof niet aan de kant zetten, maar je moet je wel aanpassen. Het is niet omdat meisjes hier met een korte rok rondlopen en dat dat in uw land of geloof niet mag, dat je dan ineens in elkaar moet gaan slagen.

X12: Ik vind dat men zich wel moet aanpassen. Ze komen naar hier, en als niemand zich gaat aanpassen, dat gaat dat hier ook een chaos worden.

X8: Ik vind dat je jouw cultuur niet moet verwaarlozen en dat mensen nooit het recht hebben om andere mensen te discrimineren. Maar ik vind ook wel dat je moet aanpassen aan andere culturen en dat je wel de moeite moet doen om de taal te leren. Dat vind ik wel belangrijk.

X6: Ik vind dat de allochtonen zich sowieso al automatisch aanpassen, want thuis hebben ze een andere cultuur als daarbuiten. Ik maak dat zelf ook mee en je past uw eigen ook gewoon automatisch aan.

X12: Bwah... Dat gebeurt niet altijd. Die joden bijvoorbeeld in Antwerpen die hebben zich wel aangepast, maar die hebben ook een cultuur op zichzelf gemaakt.

X7: Ik ken ook mensen die zich niet aanpassen. Achter mijn hoek woont een Indische familie. Die papa spreekt nog steeds geen woord Nederlands. Die wonen hier al 30 jaar ofzo, dat vind ik wel lastig. Je moet uw eigen cultuur behouden, maar je moet je ook wel aanpassen in het land waar je gaat wonen. Dat is ook goed voor jezelf, ik denk dat dat ook niet tof is als je naar de bakker gaat en geen brood kunt bestellen.

Vervolgens werd het integratievraagstuk gekoppeld aan discriminatie. De stelling luidde: Mensen die zich integreren hebben geen last van discriminatie. Hier verschilden de autochtone en allochtone jongeren sterk van mening. Jongeren van allochtone origine vinden dat mensen wel altijd gediscrimineerd worden, ook al is men geïntegreerd. De autochtone jongeren relativeren deze problematiek meer en wijzen op de sociale context waarin sommige mensen opgroeien:

X5: Als je nu wel of niet geïntegreerd bent, mensen gaan jou altijd discrimineren.

X11: Je hebt ook verschillende discriminatie, lichtere en...

X5: Discriminatie is discriminatie hé!

X11: Als je iemand vermijdt omdat die een bepaalde huidskleur heeft of je slaat iemand in elkaar omdat die een bepaalde huidskleur heeft, sorry dat wel erger.

X5: Je moet dat ook niet zo zwart-wit bekijken. Het principe is hetzelfde en fout hé.

X11: Sommige families zijn gewoon racistisch ofzo en dan worden ze gewoon zo opgevoed van kleins af aan. Dan kan je ze niet ertoe brengen dat ze anders reageren.

X5: Maar je komt op een bepaalde leeftijd waar je zelf kunt reageren. En als je op die leeftijd nog altijd niet kunt gedragen, dan moet je het probleem niet op iemand anders steken en dan moet je de verantwoordelijkheid in uw eigen handen nemen.

X11: Ik wil nog iets zeggen over het voorbeeld van de Joden. Met joden heb je geen problemen, je hoort daar niks over. Oké die hebben hun eigen ghetto, maar je hebt daar geen last van. Je hoort geen verhalen van diefstal of dat ze iemand hebben geslagen.

X14: Iedereen heeft zijn eigen waarden en normen. Je deelt wel als maatschappij gemeenschappelijke waarden en normen. Als je naar een andere plaats in de wereld gaat, dan ga je meer inspelen op andere waarden... Je moet als groep (maatschappij) gemeenschappelijk waarden hebben, maar ze mogen nog steeds hun eigen dingen behouden. Sowieso dat je overeenkomsten gaat hebben, we zijn niet zo verschillend hé. Discriminatie zou niet mogen plaatsvinden op elk vlak.

X15: *We hoeven geen allochtonen te zijn om discriminatie te hebben. Er zal altijd wel discriminatie zijn. Er zijn mensen die de Belgische nationaliteit hebben, maar gediscrimineerd op basis van huidskleur. Ik vind wel dat men bepaalde zaken moet accepteren, zoals hoe de vrouw staat in onze maatschappij. Ik denk niet dat waarden en normen het juiste woord is.*

X16: *Als je hier gestudeerd hebt en jij bent dokter geworden en mensen komen niet naar jouw dokterspraktijk, omdat je van allochtone origine bent. Allé dan mag je klagen, want dat is niet normaal.*

Als we kijken naar de regressieanalyse dan zien we dat de vooroordelen die men heeft, de daling van attituden voor 44% verklaren met een sterk positief verband ($R=0,662$). Daarmee accepteren we de eerste hypothese die stelt, dat de gepercipieerde dreiging een daling veroorzaakt in de attituden ten opzichte van migratie.

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,662 ^a	,438	,430	,37964

a. Predictors: (Constant), Vooroordelen

Coefficients ^a					
		Unstandardized Coefficients		t	Sig.
		B	Std. Error		
1	(Constant)	-1,625	,271	-5,993	,000
	Vooroordelen	,418	,054	7,791	,000

a. Dependent Variable: att_migr_versch

9.3 Kwaliteit van de deliberatie

De eerste hypothese toonde al aan dat de attituden negatiever worden na deliberatie. De gepercipieerde dreiging ten aanzien van migranten resulteerde in deze negatieve attituden. Daarnaast verwachtten we ook dat de gepercipieerde kwaliteit van de deliberatie een negatieve invloed kan uitoefenen op de attitudeverandering. Om deze tweede hypothese te testen werden 11 vragen aan de post-test vragenlijst toegevoegd die de kwaliteit van de deliberatie moeten meten. Een factoranalyse werd uitgevoerd om na te gaan welke items het sterkst laden. Tabel 4 geeft aan dat 9 van de 11 items een sterke lading vertonen. Uit de analyse van de Kaiser-Meyer Olkin blijkt dat de items geschikt zijn voor een factoranalyse ($KMO= 0,715$). De resultaten van de gerooteerde

principale componentenanalyse tonen aan dat we twee componenten kunnen extraheren. De eerste component toont aan hoe de deelnemers de discussie hebben ervaren. Deze items geven hoofdzakelijk weer over hoe men de anderen binnen de groep percipieert. Het respect dat men krijgt en begrip voor andermans standpunten laden zeer sterk in de eerste component. De tweede component geeft weer hoe de deelnemers hun eigen gedrag percipiëren tijdens de discussie. De twee items die groepsdruk meten, laden het sterkst op de tweede component. Beide componenten verklaren 49% van de totale variantie.

Tabel 2: componentenlading perceptie deliberatie

	1	2
Over het algemeen werden de mensen met respect behandeld tijdens de discussie.	,814	
Over het algemeen begreep ik de argumenten van anderen.	,801	
Over het algemeen denk ik dat er goede argumenten werden geformuleerd tijdens de discussie.	,794	
Ik vond dit onderwerp interessant.	,707	
Ik vond de moderator neutraal.	,602	
Er waren veel mensen in deze groep die ik als vrienden beschouw.	,403	
Ik heb het gevoel dat ik mijn echte mening moest verbergen tijdens de discussie.		,889
Ik heb een aantal van mijn standpunten/ideeën niet geuit uit angst om belachelijk over te komen.		,879
Het maakt niet uit hoe hard ik ook probeerde, de andere deelnemers waren niet bereid om te luisteren		,356

KMO = 0,715, R² = 49%, P < 0.001

Met een lineaire regressie bekijken we in welke mate de gepercipieerde deliberatie een invloed heeft op de attitudewijziging. De afhankelijke variabele is het verschil tussen de pre- en post deliberatieve attituden ten aanzien van migranten. Uit de regressieanalyse blijkt dat het verband tussen de twee variabelen eerder zwak positief is (R= 0.328). De attitudewijziging van de deelnemers wordt voor 10.8% verklaard door de perceptie die ze aan de discussie hebben overgehouden. Toch is het effect van de gepercipieerde deliberatie op de attitudewijziging significant (P < 0.05). Naarmate de kwaliteit

van de deliberatie stijgt, daalt de attitude ten aanzien van migranten met 0.223 eenheden. Daarmee wordt de derde hypothese niet verworpen.

Model Summary			
R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
,328 ^a	,108	,096	,47815

a. Predictors: (Constant), Deleb_perc

Coefficients ^a			
Model	Unstandardized	Standardized	Sig.
	B	Beta	
1	(Constant)		
	Deleb_perc		

		r		
1	(	,	,	5
	C	9	1	,
	o	2	6	7
	n	8	1	6
	s			2
	t			
	a			
	n			
	t			
	)			
	D	-	-	-
	e	,	,	3
	l	2	7	3
	e	2	3	2
	b	3	8	7
	_			1
	p			
	e			
	r			
	c			

a. Dependent Variable: att_migr_versch

9.4 samenstelling van de groepen

De derde hypothese veronderstelt dat de samenstelling van de groep geen invloed heeft op de attitudewijziging. Personen van dezelfde origine die meer dan helft van het aantal leden binnen een bepaalde groep vormen worden beschouwd als homogene groepen, terwijl groepen waar geen bepaalde afkomst een meerderheid vormt als heterogeen worden beschouwd. Het verschil in attitudes ten aanzien van migranten voor en na deliberatie lag iets hoger bij de homogene groepen met een gemiddelde van 0,479, terwijl het gemiddelde bij heterogene groepen 0,446 bedraagt (tabel 3). De vraag stelt zich of dit attitudeverschil tussen beide groepen wel significant is. De Anova tabel toont aan dat er geen significant verschil bestaat tussen beide groepen ($p > 0,05$, sig= 0,767). Daarmee kunnen we de nulhypothese niet verwerpen die stelt dat er geen verschil is in de variantie tussen de groepen. Daarmee wordt de tweede hypothese niet verworpen.

Tabel 3: Samenstelling groepen

att_migr_versch

	N	Mean	Std. Deviation
homogeen	38	,4793	,59805
heterogeen	42	,4456	,40523
Total	80	,4616	,50302

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	,023	1	,023	,089	,767
Within Groups	19,967	78	,256		
Total	19,989	79			

9.5 Sociale vervreemding als verklaring voor radicalisering

De laatste hypothese suggereert dat sociale vervreemding leidt tot de radicalisering van moslimjongeren. De literatuur stelt dat de oorzaak van sociale vervreemding divers kunnen zijn, zoals discriminatie of ontgoocheld zijn in de samenleving. Aangezien we geen geradicaliseerde jongeren hebben bevestigd naar hun motieven, gaan we na wat de jongeren tijdens de discussies hebben gezegd.

9.5.1 Discriminatie

Uit de analyse van de focusgesprekken blijkt dat de jongeren inderdaad sociale vervreemding als belangrijke factor zien voor de radicalisering van moslimjongeren. De deelnemers in ons onderzoek schrijven de radicalisering toe aan de samenleving die deze jongeren zou discrimineren.

X5: *"Ik ben het er niet mee eens. Als ik dan toevallig zo'n jongere zou zijn die dan op dat twijfelt om ergens anders naartoe te gaan bijvoorbeeld Syrië en ik weet dat ik hier meer in de gaten wordt gehouden. Dan ga dit mij nog meer stimuleren om daar naartoe te gaan. Ik snap die angst van de mensen, maar dat is geen manier om ermee om te gaan."*

Dit ligt in lijn met de bewering van Moyano and Trujillo (2014) die stelt dat de gepercipieerde onderdrukking een invloed heeft op de radicalisering van jongeren. Vooral de allochtone jongeren

vinden dat ze meer geïsoleerd worden door de overheid in de nasleep van de aanslagen. Ze zijn van mening dat dit de voedingsbodem voor radicalisering versterkt.:

X8: Ik vind dat niet normaal. Ergens is dat wel een beetje een natuurlijke reactie daarop, maar dat is echt niet ok. Als je meer veiligheid gaat proberen te brengen, dan ga je een paar mensen eruit vissen waar je op gaat toezien wat die doen.

X7: Ik vind dat echt niet normaal als je een andere huidskleur hebt, dat je voortdurend geïntimideerd moet voelen, terwijl je ook hier leeft en niks mee te maken hebt.

X9: Als je hen blijft viseren dan geef je hen het gevoel dat ze minder bij de samenleving horen. Ze gaan denken dat de samenleving hun vijand is en IS beschouwt ook onze samenleving als de vijand. Ze kunnen zich dan even goed gaan aansluiten bij IS.

X7: Dit is een van de redenen waarom mensen naar Syrië vertrekken. Ze voelen zich geïsoleerd en dan denk je: wat doe ik hier in België? Ik zal toch maar vertrekken.

X5: Daar wordt geen onderscheid gemaakt tussen huidskleur.

Om hun argumenten kracht bij te zetten, maken de allochtone jongeren vaak gebruik van anekdotes over hoe ze zelf ooit in aanraking zijn gekomen met discriminatie:

X4: Op het werk van mijn broer werkt een jongen die een baard heeft. Hij werkt bij een koeriersdienst en draagt een grote rugzak. Hij is drie keer gecontroleerd geweest door de politie tijdens zijn werkuren. Gewoon omdat hij een Marokkaanse afkomst heeft en een rugzak draagt. Ik vind dat echt niet kunnen.

X6: Ik ben het daar niet mee eens. Ik zat de vorige keer met vrienden in het park en er kwamen drie mannen naar ons die politieagenten waren, maar dat wisten we niet. Die controleerden ons op drugs en begonnen ons te fouilleren. Ik dacht toen van: waarom niet bij de andere mensen (autochtonen) en alleen bij ons?

Dat discriminatie als belangrijke factor wordt aangehaald als de oorzaak van radicalisering kan op weinig begrip rekenen langs de kant van de autochtone jongeren. Zo vinden ze het normaal dat de overheidsinstanties bepaalde migrantengemeenschappen extra in de gaten houden in de nasleep van de aanslagen:

X1: We worden meer geïsoleerd als allochtonen. Als je een gekleurde huid hebt word je meer in de gaten gehouden, terwijl een vrouw van Belgische afkomst niet wordt geïsoleerd. Dat maakt onze samenleving meer gepolariseerd. Dat maakt dat de jongeren zich meer geïsoleerd voelen in onze samenleving. Dat komt door die angstpsychose. We moeten eigenlijk één vormen, we zijn een samenleving. We zijn België en niet jij bent Marokkaan en toch Belg. Iedereen is Belg.

X3: de politie probeert toch ook een manier te vinden om een volgende aanslag te voorkomen. In de jaren '80 waren er verschillende communistische aanslagen en dan werd er door de politie vooral gezocht in de linkse milieus. Die profilen of er daar meer mogelijke nieuwe aanslagen kunnen plaatsvinden. Nu is dat toevallig in de islamitische, Marokkaanse of Noord-Afrikaanse gemeenschap.

X6: Maar die jongen die in het shoppingcentrum van Wijnegem werd aangehouden kwam van school en had gewoon een rugzak aan.

X2: Die had gewoon een traingsbroek een stoppelbaardje een bruin getinte huid is dat dan het profiel van een terrorist? Men kan niet op uiterlijke kenmerken gaan beginnen viseren. Er zijn ook bekeerde jongeren, waarom worden die dan niet opgepakt.

X3: Misschien ben je daar te gevoelig voor, omdat er nog altijd latent racisme is. En dan denk ik zie nog maar is een bevestiging hoe racistisch deze gemeenschap is. Stel dat er in een volgend decennium een aanslaggolf komt van Russisch Orthodoxe jongeren. Dan is dat toch normaal dat de politie gaat zoeken naar mensen van een Slavisch type uit de Orthoxe gemeenschap. " We gaan die alvast is maar controleren die loopt hier verdacht rond.

9.5.2 Identiteitscrisis

Naast discriminatie als oorzaak voor radicalisering, wijzen de deelnemers ook naar de overheid die deze jongeren geen plaats kan geven in de samenleving. België heeft geen nationale identiteit, waardoor de jongeren zich niet opgenomen voelen in een netwerk en daardoor radicaliseren, aldus de scholieren:

X2: Het opvullen dat ze iets missen. In België kan het zijn dat ze een bepaalde band missen met hun nationaliteit. Mensen in Syrië spelen daar op in en geven hen het gevoel dat ze aanvaard worden.

X2: In België missen de jongeren erkenning. Het is hier een warboel van alles bij elkaar, we hebben niks van nationaliteit.

X6: Het gevoel van opgenomen zijn in een netwerk missen wij hier. Daardoor vallen de mensen terug op hun eigen familie, vrienden,..

X1: Ze worden niet begrepen door de maatschappij en dan heb je mensen zoals Sharia4Belgium die daar op inspelen. Die zeggen dan wij snappen jullie compleet en dan trekken ze naar Syrië.

X2: Als jongere heb je sowieso twijfels zoals wie ben ik juist. Mensen als Sharia4belgium spelen daar heel goed op in. Die twee punten zijn heel groot van jongeren in het vertrek naar Syrië.

Verder zien we dat de deelnemers in ons onderzoek de theorie van de enclave deliberatie van **Sunstein** lijken te ondersteunen. Doordat de jongeren in een identiteitscrisis verkeren, zoeken ze steun en bevestiging bij gelijkgezinden op, waardoor ze nog extremer dreigen te worden:

X1: Maar jongeren die naar Syrië gaan hebben ook eerst kleine stappen ondernomen. De meeste jongeren zijn hier geboren. Dat begint met kleine stappen, zoals fouten vrienden die geradicaliseerd worden op straat. Op een gegeven moment geloof je er zo hard in dat je daar je beter zal leven.

X3: Die jongeren voelen zich vaak niet begrepen dus je moet laten zien dat niet iedereen tegen hun is, maar met hun zijn. Iedereen moet gelijke kansen krijgen.

X5: Als je die extremisten samen zet dan die gaan de elkaar nog meer brainwashen en nog dieper op in gaan. Aan de andere kant zitten ze veiliger daar, omdat ze andere mensen niet kunnen rekruteren, maar als je ze dan in de groep zet zullen ze misschien met individuele hulp er af geraken en leren

terug omgaan met mensen met andere gedachtegangen. Maar je loopt ook even goed het risico dat ze andere mensen kunnen aansteken. Alle twee is een ongezonde oplossing, afzonderen is niet goed en samen zetten ook niet. Er zijn sowieso tussenwegen die wel genomen kunnen worden. Iedereen heeft individuele hulp nodig of je ze nu samen zet of niet.

X8: Als je een pedofiel in een gewone gevangenis zet dan krijg je ook zo hetgeen wat je zegt. Die moeten wel apart gezet worden daar zullen veel mensen het mee eens zijn.

9.5.3 Verkeerde interpretatie van de islam

Verder zien we dat vooral jongeren van allochtone origine het probleem van radicalisering toeschrijven aan een verkeerde interpretatie van de islam. In de radicale islam vinden ze de antwoorden die hun haat tegen de samenleving bevestigt. Volgens hen ligt hier de verantwoordelijkheid bij de moslimgemeenschap zelf, die meer haar best doen moet doen om de religieuze teksten beter uit te leggen aan haar jongeren:

X3: De schuld moeten we ook niet leggen bij de overheid of bij de politiek. Wij persoonlijk, van bijvoorbeeld de imams die hier zijn wordt er gezegd dat ze geen Nederlandse spreken. Zo gaan ze (jongeren) op zoek in boeken waarin ze de context weglaten en zelf een interpretatie aan de teksten geven. Meestal is dat dan een foutieve interpretatie. Eigenlijk is de taak van imam om ons als moslimgemeenschap in de Westerse samenleving om toch iets mee te geven dat het juiste is. En als ze de Nederlandse taal niet beheersen dan is dat voor tweede of de derde generatie inderdaad heel moeilijk om in communicatie te geraken met de imam.

X1: Het feit dat die foute islam biedt ook natuurlijk een gezamenlijke vijand. Zij vechten tegen onze Westerse maatschappij dat hun ook geen kansen heeft gegeven. Volgens mij kan het er wel voor zorgen dat ze eensgezindheid vinden bij hun vijand. Niet wij dan, maar onze manier van denken.

X1: Het hangt ervan af hoe jij je geloof interpreteert. Er zijn mensen die gaan zeggen dat ze dat niet kunnen combineren, maar ik kan dat bijvoorbeeld wel. Ik ga alles niet letterlijk nemen. Ik ga het geloof meer in mijn hart hebben dan het gaan uiten.

Op de vraag of de islam verzoenbaar is met de democratie zijn de allochtone jongeren het niet eens met elkaar. Volgens sommigen zijn het twee verschillende systemen die met elkaar botsen en dus niet met elkaar verzoenbaar zijn. Ze gebruiken daarvoor concrete maatregelen die in het verleden zijn ingevoerd geweest die volgens hun de religieuze vrijheden beperkt:

X2: We moeten eigenlijk de wetten van God aanvaarden en als er iemand probeert met andere wetten te komen dan is da moeilijk, maar eigenlijk weet ik het niet. Ik voel mij ook aangetrokken als iemand zou zeggen "we moeten steeds volgens de islam blijven leven en niet volgens iemand anders zijn wetten". De wetten van de democratie botsen soms met de islamitische wetten.

X10: In de islam dienen wij de sharia te volgen en dat is geen democratie. Democratie komt van het Westen, dat is iets dat in Westen wordt toegepast.

X9: Het feit dat meisjes hun haren niet mogen bedekken hier op school door een hoofddoek te dragen is bewijs dat democratie en islam niet samengaan. Dat weerhoudt u om uw geloof te praktiseren.

X12: Maar dat is eigenlijk tegenstrijdig met de wetten van dit land, dit hoofddoekenverbod bedoel ik. Dit heeft niets met democratie te maken vind ik. In het wetboek staat toch je bent vrij om je godsdienst uit te oefenen. Dat is dus tegenstrijdig vind ik.

X14: Er zijn wel dingen die overeenkomen zoals iedereen is gelijk enzovoort, maar er zijn heleboel dingen die misschien waarvan ik niks weet helemaal niet overeenkomen.

X9: Boerkaverbod! Dat niet meer gedragen mag worden, terwijl in de islam is dat misschien goed als je dat draagt.

Bovendien zien we ook dat de standpunten omtrent dit thema tussen autochtonen en allochtone jongeren sterk van elkaar verschillen. Jongeren van allochtone origine zien in hun religie een houvast dat hen op het goede pad houdt, terwijl de autochtone deelnemers religie als iets van het verleden beschouwen. Volgens hen is de maatschappij zo ver geëvolueerd dat de mens zijn antwoorden in de wetenschap kan vinden.

X16: Religie veroorzaakt veel oorlogen en verhindert het logisch denken. Een plaats zonder religie is veiliger dan een plaats met veel religie.

X9: Meestal heeft een oorlog niks te maken met religie.

X10: Je kunt gelovig zijn en studeren en belemmert dus niet uw logisch denken.

X12: Religie weerhoudt ons juist van heel veel zonden. Het zijn juist die mensen die zich aan de religie vasthouden die weten dat oorlogen enzovoort slecht is. Het zijn juist de mensen die onwetend zijn die oorlogen voeren.

X10: Maar een ontwikkelde maatschappij heeft geen religie nodig om te weten dat die zaken slecht zijn.

X16: Religie is een middel voor manipulatie om macht en geld te verwerven. Zie maar naar het geloof van IS.

X6: Religie houdt u tegen om slechten dingen te doen, omdat je weet dat er iemand boven mij staat en als ik iets verkeerd doe dan weet ik dat Hij mij gaat bestraffen. Als ik bijvoorbeeld ga stelen dan gaat de politie mij bestraffen, maar oké dat is tijdelijk.

X16: Er is zoveel bewijs dat religie goed en slecht is. Ik denk dat er een paar honderd jaar geleden religie echt nodig was, maar de dag van vandaag denk ik niet. We weten vandaag wat goed en slecht is. Daarvoor was religie iets om bang van te zijn en geloof moest je toen geruststellen. Nu is het goed dat je gelovig bent op de juiste manier, maar dat moet niet.

10. Discussie

Hoe evolueren de attitudes van individuen wanneer ze de discussie aangaan over onderwerpen zoals migratie, terreur en radicalisering en hoe verhoudt zich dit tot de theorie van de deliberatieve democratie? Deze vraag vormde de rode draad in deze masterproef. De attitudes tegenover migratie daalde na deliberatie. De eerste drie hypothesen zochten een verklaring voor de daling van de attitudes tegenover migranten.

De eerste hypothese suggereerde dat de gepercipieerde dreiging van migranten resulteert in de daling van attitudes tegenover migratie. Deze hypothese kon niet worden weerlegd, aangezien 44% van de daling in attitudes werd verklaard aan de hand van de vooroordelen die deelnemers hebben over migranten. Naarmate de vooroordelen stijgen, des te meer de attitudes dalen. De factoranalyse extraheerde twee componenten die gelieerd zijn met deze daling, namelijk een gepercipieerde dreiging over migranten en waardeoordelen over de cultuur van deze groep mensen. Het lijkt erop dat eerder de vooroordelen, dan de gunstige effecten van deliberatie een invloed hebben gehad op de attitude van de jongeren. Volgens Karpowitz et al. (2009) dienen we de verklaring hiervoor te zoeken in de aard van het onderwerp dat werd bediscussieerd. Overtuigingen over de migratieproblematiek zijn emotioneel geladen. Iedereen heeft wel een mening over migranten en vluchtelingen. Dit maakt dat individuen reeds met sterke overtuigingen aan de discussie starten, waardoor er minder ruimte wordt gecreëerd voor het deliberatief proces. Men zou daardoor minder openstaan voor nieuwe argumenten die tijdens een discussie aan bod komen.

Vervolgens gingen we na of de groepssamenstelling ook een invloed heeft op de attitudes van de jongeren. Het verschil in attitudes tussen heterogene en homogene groepen was niet significant, om te kunnen bewijzen dat de groepssamenstelling een invloed heeft op de attitudes over migranten. De attitudes ten opzichte van migranten lag wel iets lager in heterogene, dan in de homogene groepen. Dit zou te maken hebben met het feit dat de overtuigingen in heterogene groepen zo ver

uit elkaar liggen, waardoor de argumenten die aan bod zijn gekomen in de discussie geen invloed hebben gehad op de overtuigingen van de deelnemers (Moscovici & Zavalloni, 1969) en (Wojcieszak, 2011).

Wellicht biedt de sociale identiteitstheorie van Tajfel and Turner (1979) ook een verklaring waarom de attituden in de heterogene groepen lager liggen dan in de homogene groepen. Wanneer individuen geconfronteerd worden met leden van een andere groep (hier: allochtonen vs autochtonen), dan gaat men zijn eigen groep positief evalueren en zich differentiëren van de andere groep. Door bijvoorbeeld allochtonen steeds te wijzen op hun gebrek aan integratie, zoals soms in de discussies werd geopperd, heeft er waarschijnlijk voor gezorgd dat jongeren van allochtone origine hun groepslidmaatschap als zijnde 'allochtoon' geïnternaliseerd. Het bewustzijn dat men tot een bepaalde groep behoort die los staat van de andere groep, kan mogelijk een verklaring bieden waarom er geen convergentie in attituden heeft plaatsgevonden tussen beide groepen.

Waar de tweede hypothese geen verklaring kon bieden voor de attitudevorming ten opzichte van migranten, heeft de derde hypothese de daling in attituden wel kunnen verklaren. Naarmate de deelnemers de kwaliteit van de discussie hoger percipiëren, des te meer dalen de attituden ten opzichte van migratie. Deze daling kan voor 11% worden verklaard door de gepercipieerde kwaliteit van de deliberatie.

Uit de analyse van de gesprekken blijkt dat de jongeren een hardere retoriek hanteerden, wanneer migratie werd gekoppeld aan terrorisme. Dit kan ertoe hebben geleid dat de attituden ten opzichte van migratie zijn gedaald. Zij die hun opinie over de migratieproblematiek goed konden beargumenteren door te verwijzen naar de gevaren van terrorisme, hebben waarschijnlijk de anderen kunnen overtuigen van hun gelijk en zo de daling in de attituden in de hand gewerkt. Het individu wijzigt immers haar oorspronkelijke overtuiging in de richting van het meest overtuigende argument dat door de groep wordt verdedigd. Deelnemers met sterke lage attituden ten opzichte van migratie, kunnen ook disproportionele argumenten hebben waarmee ze andere individuen binnen de groep kunnen overtuigen naar de pre-deliberatieve opvattingen van de groep (Westwood, 2015) en (Sunstein, 2009).

Allochtone en autochtone jongeren verschilden ook van mening over het integratievraagstuk. De eerste groep vond dat mensen met een migratieachtergrond al goed geïntegreerd is in België, terwijl de tweede groep het hier niet mee eens. Het zou kunnen dat de jongeren van allochtone origine hun argumenten minder sterk onderbouwd waren, waardoor ze het daling in attituden niet hebben kunnen keren.

De factoranalyse heeft ook een component geëxtraheerd die we als 'sociale druk' kunnen bestempelen. De debatten vonden plaats in scholen, waar jongeren met elkaar heel het jaar in de klas zitten. Het feit dat ze elkaar goed kennen, maakt dat de jongeren weten welke opinies in hun omgeving op goedkeuring kan rekenen en welke niet. Mensen met een misschien progressievere attitudes over migranten, zouden hierdoor hun mening niet durven uiten. Dit allemaal omwille van angst om de eigen reputatie schade toe te brengen en zo in een isolement te geraken. Een belemmering voor de jongeren, aangezien ze in een leeftijdscategorie zitten waar het hebben van vrienden een aanzien belangrijke rol speelt in hun leven.

De laatste hypothese probeert te verklaren waarom moslimjongeren die in het Westen zijn opgegroeid radicaliseren. Daarbij werd sociale vervreemding van de maatschappij als belangrijkste oorzaak gegeven voor radicalisering.

Inderdaad, de jongeren bespreken drie kenmerken die tot radicalisering kunnen leiden. Allereerst vinden voornamelijk jongeren van allochtone origine dat discriminatie ertoe leidt dat men zijn toevlucht gaat zoeken in het extreme. Vooral discriminatie op de werkvloer en bij de politie zat de jongeren van allochtone origine dwars. Moyano and Trujillo (2014) toonden ook al aan dat moslimjongeren in Spanje gevoeliger waren voor radicalisering, als ze het gevoel hebben dat ze worden gediscrimineerd. Deze argumenten konden de autochtonen niet overtuigen. Ze vinden het normaal dat de politie bepaalde gemeenschappen extra in de gaten gaat houden als ze een potentieel gevaar vormen.

Verder reiken de jongeren nog twee verklaringen voor de radicalisering van jongeren in de samenleving, die we niet hebben voorzien in de literatuur. De manier waarop België gestructureerd is, zorgt er ervoor dat er niet echt een nationale identiteit bestaat. Daardoor zouden jongeren zich niet opgenomen voelen in een gemeenschap en dus makkelijker radicaliseren. Opmerkelijk is ook de jongeren van allochtone origine met de vinger wijzen naar de moslimgemeenschap zelf. Zij moeten er namelijk voor zorgen dat er geen radicale interpretatie van de islam wordt verspreid. Autochtone en allochtone jongeren verschillen ook van mening over de zin van religie in het huidige tijdperk. Voor allochtone jongeren biedt religie een houvast in het leven, terwijl de autochtone jongeren religie iets is wat tot het verleden behoort.

10.1 Beperkingen

Hoewel deze masterproef veelbelovende resultaten weergeeft, dienen deze toch enigszins genuanceerd te worden. De externe validiteit van deze masterproef. De resultaten kan men niet veralgemenen naar de hele populatie of bepaalde groepen toe. De deliberatieve experimenten in de literatuur zijn allemaal zo opgezet met respect voor de criteria van het deliberatief proces. In deze masterproef was dit niet mogelijk om te doen, omwille van de volgende redenen.

De individuen konden niet bij toeval worden toegewezen tot een groep, omdat dit niet praktisch mogelijk was voor de leerkrachten of de scholen om dit zo te organiseren. Hierdoor konden geen vreemden tegenover elkaar worden gezet om te discussiëren. Het waren vooral klasgenoten die elkaar goed kenden. Dit heeft zonder enige twijfel een invloed op de resultaten van het onderzoek.

Daarnaast werden de groepen ingedeeld op basis van etnische achtergrond, terwijl het veel beter was geweest om ze in te delen volgens de pre-deliberatieve standpunten. Zo kan men individuen met tegengestelde opinies samenzetten, om daarna het effect van een deliberatie optimaal te meten. Daarvoor moest er in verschillende rondes een survey worden afgenomen. Voor de scholen was dit niet mogelijk, omdat ze dan meer dan 1 les moesten laten vallen voor dit onderzoek. De jongeren ook kregen ook maar een halfuur tot een uur om te debatteren, waardoor er niet altijd tot in de diepte kon gediscussieerd worden. Kortom, blijft de vraag of men hier echt kan een spreken van een deliberatie, aangezien de deliberatieve setting nauwelijks werd gerespecteerd. Het zou dan ook voor toekomstig onderzoek interessant zijn om deze studie opnieuw te doen, waarbij men alle deliberatieve criteria zou respecteren.

11. Conclusie

Deze masterproef test het concept van deliberatieve democratie in de praktijk. De vraag die daarbij werd gesteld was de volgende: *hoe evolueren de attitudes van individuen wanneer ze de discussie aangaan over onderwerpen zoals migratie, terreur en radicalisering en hoe verhoudt zich dit tot de theorie van de deliberatieve democratie?*

De vooringenomenheid van de deelnemers ten aanzien van migranten en de mate waarin ze de kwaliteit van de deliberatie evalueren, veroorzaakte een daling in de attitudes van de deelnemers ten opzichte van migranten. De groepssamenstelling, bestaande uit allochtone en autochtone jongeren had geen invloed op de attitudes van jongeren. Daarnaast blijkt uit de kwalitatieve analyse van deze masterproef dat jongeren, discriminatie als belangrijkste oorzaak beschouwen in de radicalisering van moslimjongeren.

Tot slot dienen de resultaten van deze studie genuanceerd te worden, aangezien de deliberatieve setting tijdens de deliberaties niet altijd gerespecteerd kon worden.

12. Bibliografie

- Allport, G. W. (1979). *The Nature of Prejudice*: Addison-Wesley Publishing Company.
- Baron, R. S., Hoppe, S. I., Kao, C. F., Brunsman, B., Linneweh, B., & Rogers, D. (1996). Social corroboration and opinion extremity. *Journal of Experimental Social Psychology, 32*(6), 537-560.
- . Bibliography. (2015). In M. A. Neblo (Ed.), *Deliberative Democracy between Theory and Practice* (pp. 191-200). Cambridge: Cambridge University Press.
- Burnstein, E., & Vinokur, A. (1977). Persuasive argumentation and social comparison as determinants of attitude polarization. *Journal of Experimental Social Psychology, 13*(4), 315-332.
- Caluwaerts, D., & Reuchamps, M. (2014). Does Inter-group Deliberation Foster Inter-group Appreciation? Evidence from Two Experiments in Belgium. *Politics, 34*(2), 101-115.
- Carpini, M. X. D., Cook, F. L., & Jacobs, L. R. (2004). Public deliberation, discursive participation, and citizen engagement: A review of the empirical literature. *Annu. Rev. Polit. Sci., 7*, 315-344.
- Chambers, S. (2003). Deliberative democratic theory. *Annual review of political science, 6*(1), 307-326.
- Delia Deckard, N., & Jacobson, D. (2015). The prosperous hardliner: Affluence, fundamentalism, and radicalization in Western European Muslim communities. *Social Compass, 62*(3), 412-433.
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., & Kawakami, K. (2003). Intergroup contact: The past, present, and the future. *Group Processes & Intergroup Relations, 6*(1), 5-21.
- Fishkin, J. (2009). *When the people speak: Deliberative democracy and public consultation*: OUP Oxford.
- Gerber, M., Bächtiger, A., Fiket, I., Steenbergen, M., & Steiner, J. (2014). Deliberative and non-deliberative persuasion: Mechanisms of opinion formation in EuroPolis. *European Union Politics, 15*(3), 410-429.
- Grönlund, K., Herne, K., & Setälä, M. (2015). Does Enclave Deliberation Polarize Opinions? *Political Behavior, 37*(4), 995-1020. doi:10.1007/s11109-015-9304-x
- Karpowitz, C. F., Raphael, C., & Hammond, A. S. (2009). Deliberative Democracy and Inequality: Two Cheers for Enclave Deliberation among the Disempowered. *Politics & Society, 37*(4), 576-615. doi:10.1177/0032329209349226
- Kastenmüller, A., Greitemeyer, T., Ai, A. L., Winter, G., & Fischer, P. (2011). In the Face of Terrorism: Evidence that Belief in Literal Immortality Reduces Prejudice Under Terrorism Threat. *Journal for the Scientific Study of Religion, 50*(3), 604-616. doi:10.1111/j.1468-5906.2011.01578.x

- Louis, W. R., Duck, J. M., Terry, D. J., & Lalonde, R. N. (2010). Speaking Out on Immigration Policy in Australia: Identity Threat and the Interplay of Own Opinion and Public Opinion. *Journal of Social Issues, 66*(4), 653-672. doi:10.1111/j.1540-4560.2010.01669.x
- Mendelberg, T. (2002). The deliberative citizen: Theory and evidence. *Political decision making, deliberation and participation, 6*(1), 151-193.
- Moscovici, S., & Zavalloni, M. (1969). The group as a polarizer of attitudes. *Journal of personality and social psychology, 12*(2), 125.
- Mouffe, C. (1999). Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism? *Social Research, 66*(3), 745-758.
- Moussaïd, M., Kämmer, J. E., Analytis, P. P., & Neth, H. (2013). Social influence and the collective dynamics of opinion formation. *PLoS One, 8*(11), e78433.
- Moyano, M., & Trujillo, H. M. (2014). Intention of activism and radicalism among Muslim and Christian youth in a marginal neighbourhood in a Spanish city / Intención de activismo y radicalismo de jóvenes musulmanes y cristianos residentes en un barrio marginal de una ciudad española. *Revista de Psicología Social, 29*(1), 90-120. doi:10.1080/02134748.2013.878571
- Nickerson, R. S. (1998). Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of general psychology, 2*(2), 175.
- Noelle-Neumann, E. (1974). The Spiral of Silence A Theory of Public Opinion. *Journal of Communication, 24*(2), 43-51. doi:10.1111/j.1460-2466.1974.tb00367.x
- Perreault, S., & Bourhis, R. Y. (1999). Ethnocentrism, social identification, and discrimination. *Personality and Social Psychology Bulletin, 25*(1), 92-103.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology, 90*(5), 751.
- Ryfe, D. M. (2005). Does deliberative democracy work? *Annu. Rev. Polit. Sci., 8*, 49-71.
- Sageman, M. (2004). *Understanding Terror Networks*: University of Pennsylvania Press.
- Schkade, D., Sunstein, C. R., & Hastie, R. (2007). What happened on deliberation day? *California Law Review, 915-940*.
- Smets, K., & Isernia, P. (2014). The role of deliberation in attitude change: An empirical assessment of three theoretical mechanisms. *European Union Politics, 15*(3), 389-409. doi:10.1177/1465116514533016
- Sommers, S. R. (2006). On racial diversity and group decision making: identifying multiple effects of racial composition on jury deliberations. *Journal of personality and social psychology, 90*(4), 597.
- Sunstein, C. R. (2002). The law of group polarization. *Journal of political philosophy, 10*(2), 175-195.
- Sunstein, C. R. (2009). *Going to extremes: How like minds unite and divide*: Oxford University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The social psychology of intergroup relations, 33*(47), 74.
- Thompson, D. F. (2008). Deliberative democratic theory and empirical political science. *Annu. Rev. Polit. Sci., 11*, 497-520.
- Tropp, L. R., & Pettigrew, T. F. (2005). Relationships between intergroup contact and prejudice among minority and majority status groups. *Psychological Science, 16*(12), 951-957.
- Westwood, S. J. (2015). The Role of Persuasion in Deliberative Opinion Change. *Political Communication, 32*(4), 509-528.
- Wojcieszak, M. (2011). Deliberation and attitude polarization. *Journal of Communication, 61*(4), 596-617.
- Zerback, T., & Fawzi, N. (2016). Can online exemplars trigger a spiral of silence? Examining the effects of exemplar opinions on perceptions of public opinion and speaking out. *New Media & Society, 19*(7), 1034-1051. doi:10.1177/1461444815625942

13. Bijlagen

De Powerpoint presentatie, vragenlijst, SPSS-output en opnames van de gesprekken worden meegeleverd op de USB-stick.